

Anna Aguila Cabezas

Pedagogia i mort, la gestió del dol intercultural en l'educació primària

Treball fi de grau

Dirigit per Dr. Manuel Fandos Garrido

Grau de Pedagogia

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

Tarragona

2021

Bon dia vida!
Bon dia a cada cos del món que avui respira,
bon dia orient des d'occident ,
Bon dia vida!
bon dia al despertar gegant del qui somia
en canvia-ho tot sense cap por
bon dia vida!

Gertrudis (2019)

La vida és el fred tallant les cares
I una llàgrima incendiant les galtes
La vida és entendre que he d'aprendre
Aprendre a viure
La vida sense tu

Obrint Pas (2011)

Resum: Aquesta investigació consisteix en l'anàlisi de tots els factors que envolta el concepte de la mort i la infantesa, i del paper dels docents d'educació primària en el seu acompanyament. Presenta la realitat a l'aula de dues escoles d'educació primària catalanes per descriure els recursos que disposen els docents per tal de dur a terme l'acompanyament de la pèrdua d'un ésser estimat d'un alumne i reconeix les mancances existents en aquest àmbit. La investigació fa una crítica a la falta de coneixement de la identitat cultural dels alumnes envers els ritus fúnebres de les altres cultures.

Aquesta recerca es basa en el paradigma interpretatiu on a través d'una metodologia qualitativa, realitza sis entrevistes individuals a diversos docents d'educació primària de dues escoles amb diferents índexs d'interculturalitat.

Conclou amb tres pautes bàsiques d'actuació per incloure la pedagogia de la mort a l'aula i orientacions per incloure la pedagogia de la mort al currículum d'educació primària.

Paraules clau: Pedagogia de la mort, educació primària, interculturalitat, docents, acompanyament.

Resumen: Esta investigación consiste en el análisis de todos los factores que rodean el concepto de la muerte y la infancia, y del papel de los docentes de educación primaria en su acompañamiento. Presenta la realidad en el aula de dos escuelas de educación primaria catalanas para describir los recursos que disponen los docentes para llevar a cabo el acompañamiento de la pérdida de un ser querido de un alumno y reconoce las carencias existentes en este ámbito. La investigación hace una crítica a la falta de conocimiento de la identidad cultural de los alumnos hacia los ritos fúnebres de las otras culturas.

Este trabajo se basa en el paradigma interpretativo donde a través de una metodología cualitativa, realiza seis entrevistas individuales a varios docentes de educación primaria de dos escuelas con diferentes índices de interculturalidad.

Concluye con tres pautas básicas de actuación para incluir la pedagogía de la muerte en el aula y orientaciones para incluir la pedagogía de la muerte al currículum de educación primaria.

Palabras clave: Pedagogía de la muerte, educación primaria, interculturalidad, docentes, acompañamiento.

Abstrac: This research consists of the analysis of all the causes surrounding the notion of death and childhood, and of the role of elementary education teachers during this process. Presents the reality in classroom of two Catalan elementary schools to describe the resources available to teachers in order to carry out the support of the loss of a loved one of a student

and recognizes the shortcomings in this area. The research makes a critique of the lack of knowledge of student's cultural identity towards the funeral rites of other cultures.

This research is based on the interpretive paradigm where, through a qualitative methodology, it conducts six individual interviews with some elementary school teachers from two schools with different rates of interculturality.

It concludes with tree basic guidelines for action to include the pedagogy of death in the classroom and patterns for including the pedagogy of death in the elementary education curriculum.

Keywords: pedagogy of death, elementary education, interculturality, teachers, accompaniment.

Índex

1. Introducció	6
2. Delimitació del problema	8
3. Estat de la qüestió	10
4. Bases epistemològiques	11
4.1 Marc conceptual	11
4.1.1 La mort	11
La percepció de la mort en les etapes del desenvolupament	12
Infància i mort	13
La mort en l'actualitat	13
4.1.2 El dol	15
Acompanyar el dol	16
4.1.3 Pedagogia de la mort	17
El Currículum i la mort	19
La formació als docents en la didàctica de la mort	21
4.1.4 Interculturalitat	22
4.2 Síntesis del marc conceptual	24
5. Disseny de la investigació	26
5.1 Objectius generals i específics	26
5.2 Context i mostra d'estudi	26
5.3 Marc metodològic	28
5.4 Metodologia	28
5.5 Fases de la recerca	30
5.6 Tècniques i instruments per la recollida de dades	31
5.7 Variables d'estudi	34
5.8 Rigor científic	35
6. Desenvolupament	37
6.1 Recollida de les dades	37
6.2 Anàlisi de les dades	39
Formació de la pedagogia de la mort i escola	39
Experiències	42
Interculturalitat	44
6.3 Discussió dels resultats	45
Formació de la pedagogia de la mort i escola	45
Experiències	46
Interculturalitat	47
6.4 Síntesis	48
7. Conclusions i propostes	49
7.1 Aportacions de la investigació	49
Preguntes investigació	49
Objectius	49

7.2 Propostes de millora	53
7.3 Línies d'investigació futures	55
8. Bibliografia	56
9. Annexos	59
Entrevista 1	59
Entrevista 2	61
Entrevista 3	63
Entrevista 4	65
Entrevista 5	67
Entrevista 6	69

1. Introducció

La representació de la mort s'ha integrat en el nostre dia a dia de forma inconscient, de petits vam plorar la mort de Mufasa en la pel·lícula del Rei Lleó, però a la vegada jugàvem als pistolers amb rèpliques de pistoles. En canvi, ens deien que l'avi havia marxat al cel.

Quan vam créixer una mica més veiem la mort en el Telenotícies, els atemptats de l'11-M, i anàvem a manifestacions en contra la guerra. Ara bé, no anàvem al funeral de l'àvia perquè no era adequat.

I ara que som adults la societat ens demana saber portar la mort i el dol dels nostres éssers estimats d'una forma madura.

Aquest treball final de grau neix de la por que em genera la mort o la pèrdua, sóc de les persones que quan sorgeix el tema intento canviar-ho per un altre. Així mateix, aquest treball és un repte personal. Com a futura pedagoga hauré d'acompanyar a les persones en moments difícils i en no saber fer front a un fenomen biològic i natural, el meu desenvolupament professional es veurà estancat.

Intentant deixant a banda la situació actual de pandèmia mundial, la mort estarà sempre amb nosaltres i considero que els infants han de créixer convivint amb ella per naturalitzar-la el màxim possible.

La normalització de la mort no està inclosa en la nostra societat actual, sinó que passa desapercibuda fins que ens la trobem davant i no tenim eines per fer-hi front o acceptar-la. Ningú està exempt de la mort, és universal i inevitable. És d'aquesta manera que la meua elecció del tema que en primera instància estava enfocat en estudiar com els adults transmeten el concepte de la mort als infants.

A mesura que començava a fer la recerca d'informació em van sorgir molts dubtes, però hi havia un que cada vegada que m'endinsava més en la pedagogia de la mort es feia més gran: i els docents que?

El neurocientífic David Bueno (2017) diu que aprenem a través del plaer, la motivació i les neurones mirall. Aquestes últimes són el que aprenem mitjançant la imitació dels nostres models, per tant si els docents, que són els referents de l'alumnat, no saben gestionar les emocions envers la mort, els infants no podran desenvolupar-se integrament en la societat.

Aquesta recerca vol analitzar què està succeint actualment a l'aula envers la mort i el seu procés de dol. A causa de l'alta mortalitat que ens envolta per la pandèmia de la COVID-19 i a l'esperança de vida, que ha augmentat, fent que els avis es morin en una etapa de

desenvolupament més avançada (abans era durant la infància i ara en l'adolescència) i en unes condicions més dures a causa de malalties més violentes.

El tema d'estudi se centra en el desenvolupament de la pedagogia de la mort en l'educació primària i com es gestiona la mort i el seu procés de dol dintre d'un context d'un gran índex d'interculturalitat en les aules. Aquesta recerca busca investigar com els docents gestionen el tabú de la mort, en un moment on la taxa de mortalitat és molt elevada i analitzar el grau de suport per part de l'escola i del currículum educatiu en aquest tema.

La pedagogia de la mort pot donar molts recursos i metodologies per poder gestionar d'una forma natural un fenomen que ens acompanyarà durant tota la vida. No obstant això, s'ha de tenir en compte les diferents cultures que hi conviuen a l'aula, els docents han de poder donar resposta al dol de cada infant respectant i adequant-se a cada situació.

Per tancar, l'estructura de la investigació està organitzada en quatre blocs diferenciats, on el fil conductor és el procés realitzat durant la recerca.

En el primer bloc, les bases epistemològiques revisen la teoria i els antecedents per poder analitzar l'estat actual de la pedagogia de la mort a través de treballs, articles i llibres científics. En el segon bloc, se centra en el disseny de la investigació establint els objectius generals i específics de l'estudi. De manera que descriu el paradigma i la metodologia que marcarà les tècniques i instruments per la posterior recollida de dades de la mostra d'estudi. A més de posar èmfasis en el rigor científic que donen credibilitat i rigorositat a la recerca.

En el tercer bloc, el desenvolupament exposa com s'ha dut a terme la implementació del treball de camp i l'anàlisi de les dades recollides de la mostra d'estudi.

I el quart bloc, es manifesta les conclusions i les propostes de la recerca amb relació als objectius establerts, i les aportacions, millores o futures línies d'investigació que es puguin seguir realitzant.

2. Delimitació del problema

El conjunt de fets que demostren la necessitat d'investigar la gestió de la pedagogia de la mort dins de les aules d'educació primària són:

En primer lloc, que la mort és un tabú en totes les capes de la societat. La mort és un fet traumàtic que ens afecta a tots en algun moment de la vida i la seva vivència és de caràcter introspectiu generant sentiments negatius, donant força al difunt perdut i oblidant el procés de dol que genera aquesta persona perduda.

En segon lloc, reforçant el tabú, en l'àmbit institucional el currículum educatiu català no dona visibilitat a un fet universal i inevitable deixant les escoles sense una guia a seguir en un moment tan delicat per l'alumnat.

En tercer lloc, la falta de protocols genera que els docents no estiguin preparats ni formats en la pedagogia de la mort per poder fer un bon acompanyament a l'alumnat durant el seu procés de dol.

En quart lloc, tots aquests fets deriven en la manca de material didàctic per tractar la mort i el seu dol com un fet més en la vida sense aïllar-ho socialment.

Per últim, la mort és universal, però els ritus funeraris i el dol és cultural, ja que cada ètnia té la seva pròpia representació i vivència de la mort. Actualment en les escoles hi conviuen moltes cultures junts, per tant, el tractament i l'acompanyament de la mort s'ha d'adaptar a qualsevol cultura.

Tots aquests fets demostren que la pedagogia de la mort intercultural en l'educació primària no s'adequa a les necessitats reals de l'alumnat i del professorat, per tal de poder donar eines i recursos als alumnes per a un desenvolupament íntegre i que es puguin adaptar a la societat. A més d'eliminar el tabú perquè les noves generacions puguin conviure amb els elements naturals sense generar una patologia.

De manera que aquesta recerca es contextualitza en l'àmbit escolar, concretament en l'Educació Primària, situant els docents com a centre d'estudi per respondre les següents preguntes d'investigació:

- Què aporta aplicar la pedagogia de la mort a l'aula?
- Quina és la necessitat formativa dels docents sobre la mort i el procés de dol?

- Com és la gestió de la mort i el dol en les aules d'educació primària?
- Com s'incorpora la multiculturalitat en l'acompanyament de la mort?

3. Estat de la qüestió

En el Centre de Recursos per a l'Aprenentatge i la Investigació (CRAI) de la Universitat Rovira i Virgili, hi ha vint resultats en la cerca de "pedagogia de la mort". D'aquests onze estan publicats en els últims cinc anys, i dues de les publicacions són investigacions properes que poden servir de punt de partida.

En el CRAI de la Universitat de Barcelona hi ha tres-cents quaranta-quatre estudis realitzats sobre la pedagogia de la mort. Dels últims cinc anys, hi ha cent cinquanta-set estudis, dels quals vint són propers al tema d'estudi d'aquesta recerca i poden ajudar a crear un esquema inicial de la investigació.

Es pot observar que hi ha una manca d'estudis de la pedagogia de la mort, per tant reforcen que aquesta temàtica té una gran necessitat d'abordament. Els estudis que són propers a aquesta recerca, cap d'ells ha estudiat la component de la interculturalitat en la gestió de la mort. Això fa que aquest estudi investigui sobre una realitat que ens trobem en el dia a l'aula i que fins ara no s'ha estudiat a fons.

4. Bases epistemològiques

4.1 Marc conceptual

La revisió teòrica donarà la informació per saber l'estat actual de la mort i el procés de dol dintre l'escola, en concret en l'etapa d'Educació Primària.

En primer lloc, s'identifica la reticència de parlar sobre la mort per donar rellevància de tractar aquest tema en les escoles. A més, es veurà que en cada etapa del desenvolupament de la persona la percepció de la mort és diferent. I s'analitza com és la mort en l'actualitat.

En segon lloc, el procés de dol que hi ha després d'una pèrdua. Què és el dol, les seves conseqüències i com s'ha d'acompanyar aquest.

En tercer lloc, es justifica la necessitat de la didàctica de la mort i es reconstrueix l'estat actual de la pedagogia de la mort a Catalunya, justificant la importància de la formació dels docents en aquesta matèria.

I per últim, es descriu les identitats culturals a Catalunya i com es treballa a l'escola.

4.1.1 La mort

La mort és un fet inevitable part del cicle vital que vivim les persones, però que al llarg del temps la perspectiva ha anat canviant. Ariès (2005) manifesta que a Occident, a l'edat mitjana, la mort es percebia com una prolongació natural de l'ésser humà, és a dir, un fenomen natural i atorgat a la voluntat de Déu, que es compartia amb les persones més properes (infants, família, amics, etc.). Segons l'autor (2005), les persones morien a casa i acollia sentiments de resignació i naturalitat. En l'actualitat, aquest fenomen aclareix sentiments d'aversion, por i inclús de negació (Ariès, 2005), generant històries fantàstiques als més menuts de casa com: "l'avi ha marxat al cel" produint confusió i tabús. Ariès (2005) ho relaciona en què ara mateix la gent mor a l'hospital i no a casa, d'aquesta manera la mort ha evolucionat a una situació dramàtica i amb molta ansietat a causa de la prolongació i el control del personal sanitari del moment.

Poch (2008) argumenta que la mort ha desenvolupat un camí invers que el del sexe, de tabú a normalitat, l'autor destaca que la mort té una identitat democràtica que iguala a totes les persones, ja que mai es pot prorrogar i és misteriosa per a tothom. Tanmateix manifesta que la societat no se sent còmode parlant de la mort i crea una falsa felicitat negant aquest final de la vida (Poch, 2008). Aquests sentiments negatius, o la mala gestió emocional per a un fet que sabem que arribarà tard o d'hora, s'identifiquen a la desconexió pel que succeeix quan el cor s'apaga (Cantero, 2013).

Els autors González i Herrán (2015) identifiquen la por com a eix central per eliminar les converses sobre la mort en el nostre dia a dia, encara que veuen la mort com una creença a la qual no som volem fer front. Encara que també seria molt perjudicial que hi hagués una absència de por cap a la mort, l'ideal seria que les persones tinguéssim un estat de consciència d'educació normalitzadora (o natural) donat importància en aquest fets o fenòmens (González i Herrán, 2015).

- *La percepció de la mort en les etapes del desenvolupament*

L'egoisme modifica la concepció de la mort, és a dir, a mesura que ens desenvolupem el nostre centre deixa de ser "nosaltres" per ser "el meu entorn" (González i Herrán, 2015). D'aquesta manera també evoluciona amb nosaltres les emocions sobre la mort i es va reduint els eufemismes fins a arribar a acceptar-la. Cantero (2013) va descriure com es percep la mort en cada una de les etapes del cicle vital:

- *Infància*: Fins als cinc anys l'infant entén la mort com un abandonament o distanciament però de caràcter reversible de la figura materna o paterna cap a ell. Als sis anys s'acompanya d'un sentiment de culpabilitat i responsabilitat, és en aquesta edat quan s'entén que la mort és definitiva.
- *Adolescència*: En els primers anys el concepte de la mort s'elimina del seu vocabulari i es percep com un fenomen aliè a l'adolescent. En les últimes etapes el pensament abstracte madura en ells i es concep com una realitat obscura i els hi genera sentiments de tristesa.
- *Adultesa*: Inici de la reflexió sobre la mort a causa de la proximitat i augment de les vivències en el seu àmbit.
- *Vellesa*: Etapa on hi ha més comunicació i debat sobre la mort, l'anàlisi de la pròpia vida viscuda reforça el coneixement sobre la defunció.

En definitiva podem observar en la taula com el concepte de la mort pren diferents dimensions segons en la proximitat en la qual la vivim. Dit d'una altra manera la representació total de la mort s'assumeix a l'etapa de la vellesa, no per una educació plena sobre la mort, el dol i el rol natural en la trajectòria de l'ésser humà, més aviat per dols que es van visquen. Primer la mort dels avis, després la dels pares, a més de morts inesperades d'amics, parella i la menys desitjada, de fills.

Així doncs, aprenem a conviure amb la mort sense anticipar el dolor i el dol.

- Infància i mort

Kroen (2002) afirma que els infants, com diu Cantero (2013) no l'entenen com tal sinó que perceben les emocions que projectem els adults. El concepte global de la mort no es pot assumir per la manca de desenvolupament cognitiu de l'etapa en la qual es troben, és per això que les reaccions dels infants són:

- **Perplexitat:** confusió de la situació.
- **Regressió:** demanen més afecte a la persona de referència.
- **Ambivalència:** poden transmetre indiferència, però no s'ha acceptat la mort.
- **Expressió del dolor a través dels jocs:** projecte les emocions i sentiments en el joc.
- **Imitació de les conductes dels pares:** si els pares no expressen els sentiments, ells tampoc ho faran.
- **Por a altres morts:** preocupació de patir més morts en el seu cercle més proper.
- **Vincular-se** a persones similars a la persona perduda.
- **Comprovar la realitat:** preguntar constantment quan tornarà la persona morta.

- La mort en l'actualitat

En aquest moment històric que estem vivim, quan una persona s'ha mort la primera pregunta és: "Ha sigut per COVID-19?". Aquesta pandèmia ha calat molt fons en tota la humanitat, tots recordem els números colpidors que no deixaven dormir ara fa un any, però la pregunta és: la COVID-19 és la causa principal de mort?

L'any 2019, abans de la pandèmia, l'OMS (Organización Mundial de la Salud, 2020) va treure un estudi on deia que les tres grans causes de defunció al món són: les malalties cardiovasculars, les malalties respiratòries i les afeccions neonatals, que es poden agrupar en malalties transmissibles (T), malalties no transmissibles (NT) i lesions (L). Aquest estudi exhaustiu comparava les dades d'entre 2009 fins al 2019, demostrant que en deu anys les principals causes de mort al món no han variat gaire (Organización Mundial de la Salud, 2020):

1. Cardiopaties isquèmiques (NT).
2. Accident cardiovascular (NT).
3. Malaltia pulmonar obstructiva crònica (NT).
4. Infeccions de les vies respiratòries inferiors (T).
5. Afeccions neonatals (T).
6. Càncer del sistema pulmonar (NT).
7. Alzheimer i altres demències (NT).
8. Malalties diarreiques (T).
9. Diabetis mellitus (NT).

10. Nefropaties (NT).

Les malalties no transmissibles han continuat en la línia de creixement, sobretot les tres primeres han seguit evolucionant i segueixen sent les causes amb més defuncions al món, traspasant els més de sis milions de mort. En canvi, les malalties transmissibles han vist un descens considerable (Organización Mundial de la Salud, 2020).

A més, aquest estudi organitza les principals causes de mort per països segons la classificació del Banc Mundial, és a dir, per ingressos nacionals bruts. El Banc Mundial (2021), situa a l'estat Espanyol dintre del grup països d'ingressos alts.

Classificació per ingressos nacionals bruts			
Països d'ingressos baixos	Països d'ingressos mitjans-baixos	Països d'ingressos mitjans-alts	Països d'ingressos alts
Afeccions neonatals (T)	Cardiopaties isquèmiques (NT)	Cardiopaties isquèmiques (NT)	Cardiopaties isquèmiques (NT)
Infeccions de les vies respiratòries inferiors (T)	Accident cerebrovascular (NT)	Accident cerebrovascular (NT)	Alzheimer i altres demències (NT)
Cardiopaties isquèmiques (NT)	Afeccions neonatals (T)	Malaltia pulmonar obstructiva crònica (NT)	Accident cerebrovascular (NT)
Accident cerebrovascular (NT)	Malaltia pulmonar obstructiva crònica (NT)	Càncer del sistema pulmonar (NT)	Càncer del sistema pulmonar (NT)
Malalties diarreiques (T)	Infeccions de les vies respiratòries inferiors (T)	Infeccions de les vies respiratòries inferiors (T)	Malaltia pulmonar obstructiva crònica (NT)
Paludisme (T)	Malalties diarreiques (T)	Diabetis mellitus (NT)	Infeccions de les vies respiratòries inferiors (T)
Lesions per accidents de tràfic (L)	Tuberculosis (T)	Cardiopaties hipertensives (NT)	Càncer de còlon i del recte (NT)
Tuberculosis (T)	Cirrosis hepàtiques (NT)	Alzheimer i altres demències (NT)	Nefropaties (NT)
Sida/VIH (T)	Diabetis mellitus (NT)	Càncer d'estómac (NT)	Cardiopaties hipertensives (NT)

Cirrosis hepàtiques (NT)	Lesions per accidents de tràfic (L)	Lesions per accidents de tràfic (L)	Diabetis mellitus (NT)
Taula 1. Classificació per ingressos nacionals bruts. <i>Elaboració pròpia a partir de les dades de l'Organización Mundial de la Salud (2020).</i>			

Comparant els resultats de l'OMS amb l'INE (Institut Nacional d'Estadística, 2020) les principals causes de mortalitat en Espanya durant els primers cinc mesos de l'any (gener - maig) són:

1. COVID-19: 32.652 morts.
2. Sospites de COVID-19: 13.032 morts (no es van poder provar que fossin COVID-19, però presentaven símptomes).
3. Malalties isquèmiques del cor: 13.015 morts.
4. Malalties cerebrovasculars: 11.317 morts.
5. Demències 9.284 morts.

Les últimes dades que es tenen de les cinc principals causes de mortalitat a Catalunya són del 2018 (Institut Nacional d'Estadística, 2018):

1. Tumors: 17.656 morts.
2. Malalties del sistema circulatori: 17.335 morts.
3. Malalties del sistema respiratori: 7.932 morts.
4. Malalties del sistema nerviós: 4.668 morts.
5. Trastorns mentals (bipolaritat, esquizofrènia, etc.): 4.485 morts.

Com podem veure en l'àmbit mundial, estatal i autonòmic entre les principals causes de mortalitat no hi figura la naturalitat, és a dir, són morts causades per una patologia el fet que pot provocar que la mort sigui de caràcter traumàtic per part de les persones més properes. Per tant, es pot dir que les patologies poden fomentar el tabú i la por a la mort. Si la principal causa de mortalitat fos la vellesa, es tractaria d'una forma més natural, però s'ha de tenir en compte que a la vellesa ningú està immunitzat de les patologies, igual que a totes les etapes de la vida.

4.1.2 El dol

La paraula dol prové del llatí, que significa dolor (patiment) i s'inicia quan es comunica la pèrdua d'un ésser estimat (Worden, 2004). En aquest moment, s'inicia el procés del dol en el qual el cos de la persona respon de forma física i psicològicament, a més de generar reaccions socials (Poch, 2008). El procés es finalitza quan la persona afectada recupera l'estabilitat i accepta la mort (Worden, 2004).

No hi ha unes pautes específiques on s'argumenti clarament que succeirà a la persona quan pateixi una pèrdua, per tant, Poch (2008) determina que aquest procés és íntim amb la persona i la cultura en la qual conviu. Tanmateix, hi ha una classificació per delimitar les etapes del dol (Kübler-Ross i Kessler, 2016):

1. **Negació:** defensa natural per reduir el xoc inicial.
2. **Ira:** sentiments de culpa per manca de coneixements.
3. **Pacte:** associat a la fe religiosa per unir-se a algú.
4. **Depressió:** admetre que la pèrdua és definitiva.
5. **Acceptació:** tornar a la rutina diària gestionant les emocions.

Aquestes etapes no son tancades, sinó és una aproximació general.

El tancament del dol, segons Neimeyer (2007), és un procés lent i va evolucionant segons la persona, és més pot haver-hi recaigudes intenses. El fet que fa que es pugui prolongar anys.

El dol comporta confusió, ansietat, soledat, evasió o manca d'energia, els quals haurien de ser símptomes que finalitzin al cap d'uns dies, però quan no aconseguim tancar el dol pot derivar a un dol complicat (Zazo, 2009). Aquesta autora distingeix quatre tipologies de dol complicat:

- **Crònic:** al cap d'un any la persona no s'adapta al dia a dia de la vida, hi ha molta ansietat i dolor en el record.
- **Posposat:** al cap d'un temps de la pèrdua, la persona sent una alta càrrega emocional i torna un dol més intens.
- **Exagerat:** el dol és molt intens i desvia aquest patiment a conductes d'evasió (consum alt d'alcohol, drogues, obsessió amb la feina, etc.).
- **Emmascarat:** la persona té símptomes orgànics o conductuals que no els vol associar amb el dol.

- Acompanyar el dol

Vistes les conseqüències que pot derivar el dol sense un acompanyament emocional adequat a la persona afectada, Miret (2016) assenyala uns indicadors per guiar-la durant el procés:

- No eliminar el dolor, no s'ha de deixar fora a la persona del dol sinó acompanyar-la en el procés i ajudar al fet que les emocions i plors flueixin.
- Validar a través d'una comunicació assertiva i normalitzadora les emocions que se senten sense donar opinions o consells, és a dir, la persona afectada ha de sentir el

que sent. L'acompanyant pot ajudar gestionant les seves emocions davant dels altres, per exemple: si donem una notícia trista no amagar l'emoció.

- Evitar les comparacions, ja que cada dol és íntim i personal de cada persona.
- Observar si hi ha simptomatologia física (vòmits, mal de cap, mareig, etc.) en el procés del dol i reconèixer aquest dolor. A més, d'estar atents a com se socialitza amb els altres, en el cas dels infants també veure com fa els dibuixos, ens poden donar pistes sobre el seu procés.
- Dedicar més afecte i vigilar que no assumeix una responsabilitat que no li pertoca. En particular, els infants o els adolescents que perden una figura paterna o materna i reproduïen les seves funcions.
- En el procés del dol no només perdem a la persona estimada, també les rutines o activitats que es feia amb aquella persona. D'aquesta manera s'ha de tenir en compte i donar suport en aquestes situacions.
- Dir la veritat, la mort és irreversible i al llarg de tota la vida es conviu amb ella.
- I per acabar, estar sempre al seu costat.

Aquests indicadors ajuden al fet que el dol segueix un procés natural i no derivi en patologies com les abans esmentades. Anem a veure en el següent punt si en el marc educatiu es contempla la mort, el dol i l'acompanyament.

4.1.3 Pedagogia de la mort

D'entrada s'ha de definir què és la pedagogia de la mort. Arnaiz (2003) la defineix com un conjunt de "metodologies, actituds, idees i destreses" que són d'ajuda a l'alumnat per comprendre la dimensió de la mort i el seu valor envers la vida. Herrán (2017) recalca que s'ha d'educar per la consciència de la mort, la pèrdua i el dol. En conjunt, podem dir que la pedagogia de la mort és una nova pedagogia per generar un canvi de l'estructura mental per eliminar el tabú i poder gestionar la mort amb la màxima naturalitat possible (Herrán i Cortina, 2009).

La mort i el seu procés, segons els autors Herrán i Cortina (2009) ha de tenir el seu espai dintre del currículum educatiu on abasti a totes les edats compreses en l'escola per eliminar el tabú i la por que ens produeix el desconeixement. Ells es pregunten que si l'escola capacita de competències als alumnes per la vida, aquest fet hauria d'estar present per una plena integració i desenvolupament. Cantero (2013) reafirma aquesta importància curricular destacant l'eliminació de males praxis com fer creure als infants que les persones som immortals, es planteja que si l'escola educa en i per la vida, perquè aquesta part tan important no està contemplada en l'educació.

D'aquesta manera consideren dos punts fonamentals que haurien d'estar en el currículum per fomentar el potencial educatiu (Herrán i Cortina, 2009):

1. Prevenció a la mort.
2. Pal·liació de la mort.

En el primer punt consideren que la mort al ser un fenomen natural i universal ha d'estar sempre present en la didàctica educativa i el currículum, ja que és una part de gran que afecta a totes matèries (Herrán i Cortina, 2009). Argumenten que l'alumnat ha de ser conscient de la mort i de l'educació de conviure amb el món, això farà que el procés de dol no derivi en patologies més greus.

El segon punt fa referència a la interdisciplinarietat, la transversalitat dels continguts i la conscienciació de la mort després de la defunció d'un ésser estimat fomentant la participació de la comunitat educativa per que l'alumne tingui una orientació més fonamentada (Herrán i Cortina, 2009).

Cantero (2013) anomena diferents beneficis de la didàctica de la mort es contempli en el currículum i per tant, en les aules:

- Potencia la comunicació i la participació,
- Millora el treball en equip i les habilitats socials,
- Fomenta una presa de decisions més ràpida,
- Promou la inclusió, la diversitat, els drets i l'educació en valors,
- Desenvolupa la creativitat, la innovació i l'empatia,
- Impulsa l'educació basada en valors, la solidaritat i l'adaptabilitat,
- Potencia la formació continua en els docents i el personal educatiu.

Miret (2016) afegeix que la didàctica de la mort en els escoles fomenta l'educació integral de l'infant fent que se senti més segur i eliminant les pors i emocions negatives que poden perjudicar al desenvolupament total.

L'educació a la mort és igualment comparables a l'educació al sexe, al reciclatge, a les emocions, entre d'altres, però hi ha una resistència a tracta-la (Miret, 2016). Com s'ha dit en altres apartats en la societat actual es percep la mort com un tabú o quelcom negatiu a parlar-ne.

- El Currículum i la mort

En aquest apartat s'ha realitzat una cerca exhaustiva a la pàgina web de la Generalitat de Catalunya, la Xarxa Telemàtica Educativa de Catalunya (XTEC, 2020a), per cercar informació de com es tracta la mort i el procés de dol dintre del marc legal educatiu català.

En aquesta recerca s'ha conegut que es dóna importància a la diversitat i inclusió, la coeducació i igualtat de gènere, els idiomes, l'orientació educativa i el suport escolar personalitzat (XTEC, 2020a). D'aquests grans apartats, en cap es fa esment de la mort i l'acompanyament a l'infant en un procés de dol.

Sorprenentment, en l'apartat del currículum d'Educació primària, no hi ha cap esment en relació a la mort, el dol o la pèrdua (XTEC, 2019), i la paraula acompanyament només va associada a accions educatives de caràcter formatives, com per exemple, acompanyar a l'alumnat en el procés de lectoescriptura. El currículum està organitzat en l'adquisició de les competències bàsiques (XTEC, 2019).

- Competència matemàtica.
- Competència artística i cultural.
- Competència en el coneixement i la interacció amb el món físic.
- Competència comunicativa lingüística i audiovisual.
- Competència digital.
- Competència d'aprendre a aprendre.
- Competència social i ciutadania.
- Competència d'autonomia, iniciativa personal i emprenedoria.

Com es pot observar, hi ha diverses competències on té cabuda la mort i el procés de dol, en canvi no s'hi fa referència. En el Decret 19/2015, de 23 de juny, pel qual s'estableix l'ordenació dels ensenyaments d'educació primària (Generalitat de Catalunya, 2015) té com a fonaments l'equitat, la qualitat i l'excel·lència, però no hi ha lloc per la mort, un fenomen natural i que podríem dir que és l'únic segur que sabem de la vida: que un dia morirem.

Vist la manca de menció en aquest tema, es demostra que el tabú de la mort és viu i que l'alumnat català ha de créixer en un sistema educatiu on educa en la immortalitat de la societat.

Els autors Herrán, Rodríguez i Miguel (2019) van fer un estudi analitzant la LOE (Llei Orgànica d'Educació) i la LOMCE (Llei Orgànica per a la Millora de la Qualitat Educativa) per veure si hi ha continguts destinats a la pedagogia de la mort. La conclusió de l'estudi és que no hi ha presència, els autors ho defineixen com que és impossible tractar la mort a les escoles espanyoles tot i la rellevància en les nostres vides.

No obstant això, arran de la pandèmia mundial COVID-19, la Generalitat de Catalunya (XTEC, 2020b) ha desenvolupat en l'àmbit de salut a l'escola un apartat de dol i pèrdues, que consisteix en vídeos on la Glòria Iniesta i el Jordi Rodon tracten aquest fenomen. La Glòria és mestra d'Educació Primària i especialista en pedagogia de la finitud, i el Jordi és secretari del Consell Escolar de Catalunya. Aquests vídeos tracten de:

- **Els infants i el procés de dol:** aborden el tema de mites i de tabús, fent referència que els infants són conscients emocionalment de la pèrdua i que el seu procés de dol és diferent.
- **Els infants i el concepte de la mort:** fa esmena que a cada etapa hi ha concepció i percepció diferents.
- **Les maneres d'afrontar el dol:** expliquen que cada infant expressa el procés d'una forma diferent i totes les expressions són vàlides.
- **Dol i COVID-19:** la situació actual ha fet augmentar les situacions de pèrdua, fent que la pandèmia genera un dol menys saludable i dolorós.
- **El procés de dol i pèrdues a l'aula i al centre:** parlen d'atenció a l'alumnat en cas de pèrdua, sent el tutor/a el màxim referent coordinat amb l'equip docent. Donen importància a un registre de seguiment per anotar l'evolució de l'infant en aquest procés.
- **Estratègies per atendre el dol:** anomenen com a estratègies l'escolta activa (no jutjar, validar emocions i reconèixer-les)
- **Bibliografia sobre el dol:** mostren diferents llibres destinats als infants per com acompanyar-los en el dol.
- **Acompanyar la pèrdua per la mort d'una persona:** orientacions per l'acompanyament a l'infant en el procés de dol i com fer l'acollida d'aquest procés dintre l'escola.

Amb l'anàlisi del document, es posa en evidència que són registres on no hi ha una profunditat de contingut i que no estan a l'abast dels docents, ja que és difícil accedir-hi i el vídeo més llarg té una durada de cinc minuts. A més, estan enfocats i destinats a tractar la mort en l'àmbit escolar dintre del context de pandèmia, encara que remarquen que la mort és un procés natural i universal, no es té en compte als docents.

En aquest punt, el dubte que es planteja és en referència als docents perquè si ells, que són els referents per l'alumnat, no saben fer un procés de dol saludable o saber parlar de la mort sense tabús, podran ajudar als infants?

- La formació als docents en la didàctica de la mort

El currículum té com a objectiu que els infants finalitzin amb amplis coneixements i competències per ser adaptar-se a les diverses situacions que la vida, per tant els docents com a figura màxima educativa han d'estar en constant formació per transmetre eines i recursos a través d'estratègies didàctiques. En altres paraules, els docents han de deixar el conservadorisme i la tradicionalitat per també poder-se adaptar i rebre la didàctica de la mort en el seu dia a dia (Colomo i Cívico, 2018).

Un estudi de la Universitat Internacional de València (UIV), van demostrar que la formació sobre la pedagogia de la mort era nul·la en un 88% de docents d'una mostra de 250 (Colomo i Cívico, 2018). En conseqüència, si els docents no han rebut cap formació sobre la finitud, com poden ensenyar-la?

El desconeixement o la manca d'estratègies didàctiques de la mort genera que els docents tinguin una alta ansietat a l'hora de fer front una situació de pèrdua en l'aula, segons l'estudi de Colomo et al. (2018). Aquest estudi va concretar que l'any 2018 no hi havia cap formació específica sobre la mort en les universitats, a excepció de la Universitat Autònoma de Madrid, la Universitat Pablo de Olavide i la Universitat de Valladolid, que imparteixen petits cursos dintre dels graus d'educació, a diferència d'altres països que han desenvolupat amplis programes de pedagogia en la mort.

Aquestes evidències mostren la necessitat de formar als docents perquè aquests puguin dotar d'estratègies al seu alumnat per acceptar la mort i dur a terme un procés de dol saludable dintre les circumstàncies. És per això que els docents han d'interioritzar què és la mort i el dol, per a poder ensenyar dintre del context educatiu sense mites i tabús. D'aquesta manera l'acompanyament del docent cap a l'alumnat serà més actiu, conscient i productiu, i aportarà beneficis al desenvolupament integral de l'alumne.

Tanmateix, abans de formar als docents en la pedagogia de la mort s'ha de tenir en compte (Miret, 2016):

- Les situacions personals que han viscut o estan visquen.
- La gestió de les pròpies emocions dins de l'aula.
- Les reaccions a les emocions dels infants.
- La gestió i el coneixement de les diverses cultures, creences o religions dins de l'aula.

Aquest autor, fa rellevància a un tema molt important: la interculturalitat. En el següent apartat anem a veure com afecta la globalització a l'escola.

4.1.4 Interculturalitat

L'enculturació és el procés on una cultura ensenya i transmet a una persona les normes i valors que s'ha acceptat dintre de la societat. Cal tenir en compte que les creences col·lectives desenvolupen ètiques i moralitats pròpies, ja que el coneixement és après gràcies a la transmissió social, per tant no és innat. Això genera una identitat cultural on agrupa persones amb unes mateixes característiques (moviments socials, militància política, religió, classe social, gènere, etc.). No s'ha de creure que les cultures són monolítiques sinó que són dinàmiques i es transformen, a més, la globalització ha donat impuls a la unió (o embolicament) la cultura, creant la interculturalitat. Podem posar el cas del Halloween, originari d'Estats Units i celebrat a reu del món els últims anys.

Els autors González i Herrán (2015) han determinat que l'índex de la por a la mort està associat a la identitat cultural de les persones, per exemple és molt comú en zones del Marroc i en Guinea Papua veure infants en un vetllatori. En canvi, aquí seria un fet impensable, ja que, els cristians creuen en el fet que l'ànima no mor per poder anar al cel o a l'infern. La cultura cinematogràfica ens ha donat pas a tenir por de les ànimes (esperits bons o dolents) fent que infants o d'altres els hi causi pànic vetllar el mort.

A Catalunya, segons les dades de l'IDESCAT (2019) de les 64.547 morts que va haver-hi l'any 2019, 1.803 van ser de població estrangera, és a dir, un 2,79% de les defuncions totals a Catalunya. Contemplant que al mateix any 2019 la població estrangera a Catalunya era 1.159.427, un 15,32% de la població total a la comunitat catalana, la proporció de morts és molt menor, però s'ha de tenir en compte que un grux de la població ha patit el dol per un ésser estimat (IDESCAT, 2019). Aquestes dades ens dibuixen un mapa mental de la representació d'altres cultures en la nostra comunitat autònoma.

Les principals persones que emigren a Catalunya són de (Institut d'Estadística de Catalunya, 2019):

- Marroc: 223.626 amb un total de 19,29% del total de la població estrangera.
- Romania: 90.179 amb un total de 7,78% del total de la població estrangera.
- Xina: 62.188 amb un total de 5,38% del total de la població estrangera.
- Itàlia: 61.578 amb un total de 5,31% del total de la població estrangera.
- Pakistan: 49.131 amb un total de 4,24% del total de la població estrangera.
- Hondures: 41.078 amb un total de 3,45% del total de la població estrangera.

Observem que hi ha una àmplia varietat de països que conviuen en una mateixa societat, per exemple en el cas del Marroc, ja que, 1 de 5 estrangers és marroquí. En la taula es veu que

les sis principals identitats culturals provenen de quatre dels cinc continents del món, que són l'africà, l'uropeu, l'americà i l'asiàtic.

D'aquesta població intercultural, la gran majoria es concentra en el barcelonès amb un 37,75% de la població estrangera de Catalunya situant a Sitges en el lloc vint-i-sis on un 22,84% de la població sitgetana és estrangera (IDESCAT, 2019).

La interculturalitat no queda exempta del sistema educatiu, ja que, una gran proporció de la població estrangera, un 6,6%, està situada entre els 0 i els 14 anys, és a dir, en edat escolar (IDESCAT, 2020).

El Consell Escolar de Catalunya va elaborar una guia "La interculturalitat en el sistema educatiu de Catalunya" on engloba el marc normatiu sobre la interculturalitat, debats d'experts i propostes (XTEC, 2019). Destaca que el currículum hauria de tenir en compte els següents objectius:

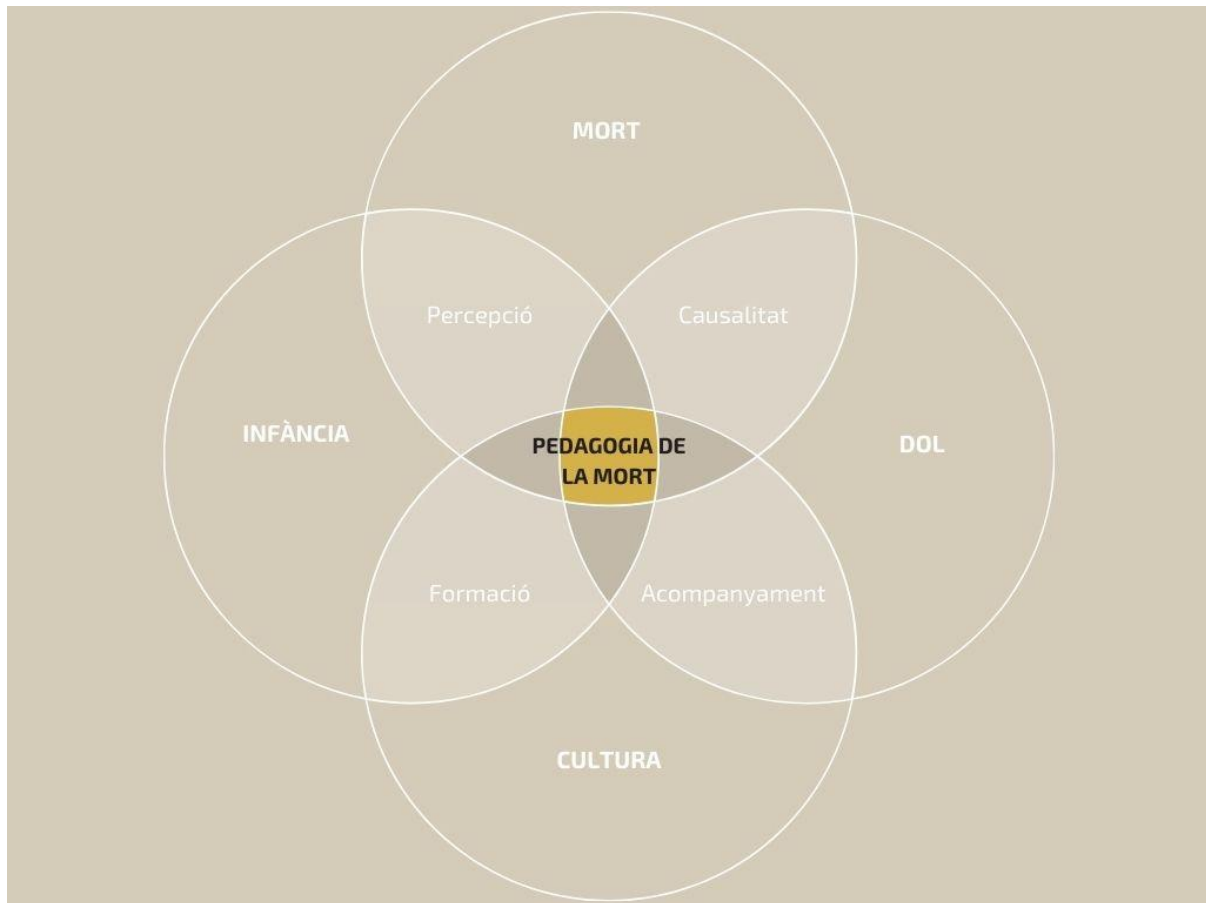
- Adquirir una consciència igualitària.
- Fomentar el respecte a la diversitat.
- Promoure la cultura i la convivència.
- Acompanyar en el procés de la construcció de la identitat.

Dona rellevància a conviure entre els valors de la diversitat cultural en l'entorn educatiu per no caure en la ignorància i d'aquesta manera promoure una educació equitativa on la identitat de l'alumnat és reconeguda i valorada pel personal docent.

És per això que la didàctica de la mort també ha de donar resposta a totes les cultures que hi ha dins de l'aula per no caure en estereotips ni aïllaments.

4.2 Síntesis del marc conceptual

El marc conceptual ha donat una perspectiva de la revisió teòrica del tema d'estudi, en aquest cas, la pedagogia de la mort. En la següent imatge, hi ha una confluència de les idees principals que formen aquesta investigació.

Imatge 1. Diagrama del marc conceptual. *Elaboració pròpia.*

Els quatre elements fonamentals dels quals es basa la investigació són la mort, el dol, la cultura i la infància.

En els últims anys s'ha incrementat unes causes de la **mort** més traumàtiques, a causa de malalties, accidents o pandèmies. Aquesta causalitat provoca que el procés del **dol** necessiti un acompanyament individualitzat per evitar patologies, en aquest procés s'ha de tenir en compte la cultura per respectar la diversitat i la identitat de la persona.

Aquesta investigació se centra en l'impacte de la mort en els **infants** per tant, entendre la percepció en aquesta etapa del desenvolupament és bàsic per poder realitzar un bon acompanyament que haurà d'anar lligat a la cultura del mateix infant.

Totes aquests factors són els que han d'estar formats els docents per poder desenvolupar a l'aula una correcta **pedagogia de la mort** i poder donar eines i recursos a l'alumnat per gestionar de forma natural una pèrdua.

5. Disseny de la investigació

5.1 Objectius generals i específics

El marc conceptual ha generat moltes incògnites, ja que la mort és un tema molt fràgil de tractar, però universal. S'ha visualitzat que els docents estan exposats a tractar-lo en l'aula, i amb la pandèmia de la COVID-19 encara s'ha agreujat més aquest tema.

S'ha observat que en el currículum no hi ha cabuda per aquest fenomen, per tant, els docents també estan desemparats a l'hora de dialogar i acompanyar als infants en aquest procés. Per tant, els objectius generals i específics d'aquesta investigació són:

1. Conèixer el grau de necessitat de la pedagogia de la mort en l'educació primària.

1.1 Identificar el tabú envers la mort en les aules d'educació primària.

1.2 Analitzar el pes que atorguen les escoles d'educació primària al tractament de la pedagogia de la mort.

2. Analitzar els coneixements dels docents d'educació primària de la pedagogia de la mort en les diferents cultures que hi conviuen a la seva aula.

2.1 Identificar les mancances dels docents en educació primària enfront d'una situació de mort i el seu procés de dol.

2.2 Descriure les experiències que han viscut els docents envers la mort i el procés de dol a l'aula.

2.3 Valorar les metodologies i recursos que utilitzen els docents de primària envers la mort.

3. Avaluar unes pautes d'actuació dirigides als docents d'educació primària per tractar la pedagogia de la mort a l'aula.

3.1 Treure conclusions de la manera en què els docents d'educació primària tracten a l'aula la pedagogia de la mort.

3.2 Donar orientacions per la gestió de la pedagogia de la mort intercultural en relació al currículum.

5.2 Context i mostra d'estudi

El context d'investigació d'aquesta recerca són les escoles d'educació primària a Sitges i Sant Sadurní d'Anoia, on la població escollida són els docents. La mostra per desenvolupar i buscar una resposta als objectius establerts, són sis docents d'educació primària:

→ 3 docents d'educació primària (una corresponent a cada cicle) de Sant Sadurní d'Anoia. Aquest docents són¹:

- N.B.: graduat en Educació Primària per la Universitat de Barcelona amb la menció d'idiomes, tutor en segon de primària.
- L.C.: graduat en la doble titulació d'Educació Infantil i Primària per la Universitat Rovira i Virgili, amb la menció d'atenció a la diversitat. Tutor en quart de primària.
- G.C.: titulat amb el grau d'Educació Primària amb la menció d'idiomes i Pedagogia per la Universitat de Barcelona, tutor en cinquè de primària.

→ 3 docents d'educació primària (una corresponent a cada cicle) de Sitges. Aquest docents són:

- M.B.: graduat en Educació Primària per la Universitat de Lleida amb la menció educació física, tutor en primer de primària.
- S.G.: graduat en Educació Primària amb la menció d'idiomes i en Estudis Anglesos per la Universitat de Barcelona, tutor en tercer a primària.
- S.L.: graduat en la doble titulació d'Educació Infantil i Primària per la Universitat de Barcelona en la menció d'educació musical i dansa. Tutor en sisè de primària

Així doncs hi ha dos docents de cada cicle d'educació primària: cicle infantil (dels 6 als 8 anys), cicle mitjà (dels 8 als 10 anys) i cicle superior (dels 10 als 12 anys). D'aquesta manera es podrà tenir una visió global de tota l'etapa de l'educació primària en dues escoles públiques.

S'ha escollit aquestes dues poblacions per a diferència d'índex intercultural que hi tenen. En el cas de Sitges, segons l'IDESCAT (2020) se situa en el vint-i-sisè poble de Catalunya amb un 22,84% del total de la població. En canvi, Sant Sadurní d'Anoia és el cent vint-i-novè poble de Catalunya amb un índex de 8,82% del total de la població.

L'objectiu és poder comparar els relats dels docents per poder veure si l'índex d'interculturalitat d'aquestes poblacions interfereix en la pedagogia de la mort. En altres paraules, si en les escoles on hi ha un l'índex d'interculturalitat alt es té més en compte que en una escola que no.

¹ Per protegir les dades dels docents entrevistats només s'escriu les inicials de nom i cognom.

5.3 Marc metodològic

L'objectiu principal d'aquesta recerca és generar un coneixement científic sobre la pedagogia de la mort. En l'anterior apartat s'ha recollit el conjunt de la revisió teòrica per solidificar una base de coneixements sobre l'estat actual en l'àmbit científic de la pedagogia de la mort. És a dir, s'ha revisat els antecedents i s'ha pogut demostrar que la pedagogia de la mort en educació és bàsica per poder desenvolupar-nos íntegrament en la vida.

En aquest apartat ubiquem el marc conceptual dintre d'un paradigma d'investigació per poder analitzar i contrastar dintre d'un context escolar la revisió teòrica feta anteriorment. D'aquesta manera, el marc metodològic ens ajudarà a descriure, explicar i predir coneixements que es poden demostrar i són universals a través d'una investigació científica (Arnal et al., 1992).

Aquesta investigació correspon al **paradigma interpretatiu**, ja que es busca comprendre la realitat actual i descriure el que està passant en el context escolar (González, 2003). Segons Lincoln i Guba (citats a González, 2003, p. 228) aquest paradigma busca la naturalitat de la realitat per comprendre el fenomen. Les interpretacions són a través de recollides de casos analitzats del context d'estudi, la comunicació és fonamental en aquest paradigma per descriure la realitat investigada. Els resultats donen una teoria on s'exposa una descripció global del context sense fer generalitzacions, és a dir, descriu la concepció que perceben les persones que han participat en la recerca. Aquest paradigma entén que cada persona té una realitat de l'entorn i que totes són vàlides, la recopilació de totes les percepcions creen una realitat plural on es pot comprendre en profunditat.

En aquest treball es busca conèixer que perceben de la mort i el procés de dol els docents en la seva aula sense fer generalitzacions. Per tant, aquest paradigma ajudarà a aconseguir els objectius abans establerts.

5.4 Metodologia

Lincoln i Guba (citats a González, 2003, pàg.229) anomenen una característica del paradigma interpretatiu, que és el treball amb **mètodes qualitatius** ja que són els que més s'acomoden a les varies realitats d'un context determinat. Aquest model d'investigació descriu de forma completa i molt detallada els fets fent que hi hagi una millora de la comprensió del context (Porta i Silva, 2003).

Segons Quintana (2006) les característiques més significatives de la metodologia qualitativa són l'obertura, la flexibilitat i la sensibilitat estratègica. Això significa que a mesura que s'avança en la investigació i s'analitzen les dades es pot afegir més mostres de població per buscar contradiccions o complementar. També es pot modificar la informació a buscar, les

tècniques a fer, fer menys entrevistes o més. Aquesta metodologia fa que es pugui comprendre en profunditat.

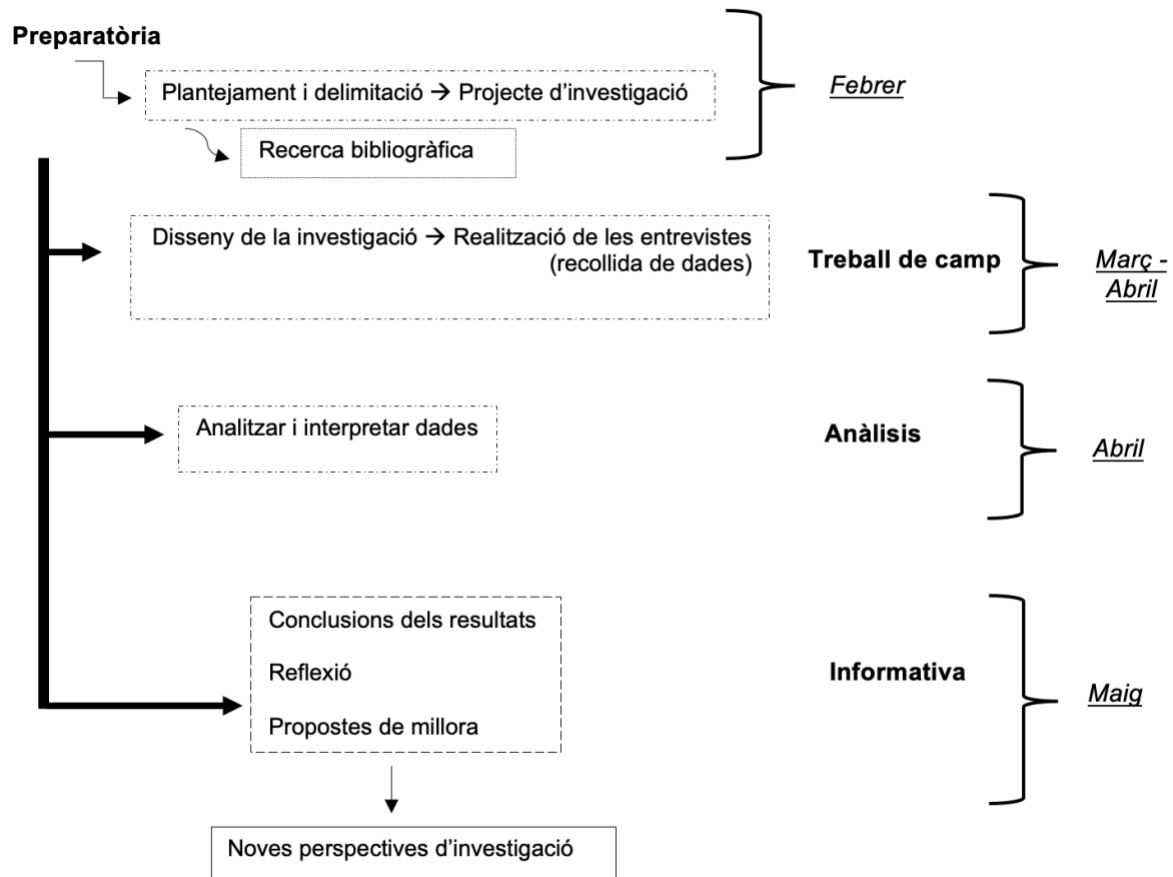
Denzin i Lincoln (citats a Hernández, 2014) estableixen cinc fases del procés de la metodologia qualitativa:

1. L'investigador és el centre, és importat que estigui ben documentat i hagi fet una anàlisi exhaustiva dels antecedents.
2. Els paradigmes fonamentals per desenvolupar aquesta metodologia són: el feminista, el crític, l'interpretatiu i el positivista.
3. El disseny de l'estratègia de la investigació ha de ser flexible i disposar de diferents mètodes per obtenir el contingut per després poder interpretar.
4. L'entrevista, l'observació, l'anàlisi documental, els materials visuals i l'experiència personal són tècniques i instruments per recollir les dades bàsiques per la metodologia qualitativa.
5. La redacció ha de ser la interpretació de les notes de l'investigador per aportar a la comunitat científica.

Les tècniques que utilitza aquesta investigació, i que s'utilitzen en aquesta recerca, és l'entrevista individual als docents. Quintana (2006) assegura que aquesta tècnica qualitativa protegeix l'objectiu de l'entrevista i enriqueix el contingut amb el llenguatge no verbal que l'entrevistador pot observar.

5.5 Fases de la recerca

La investigació s'ha organitzat en les següents fases:

Imatge 2. Fases de la recerca. *Elaboració pròpia.*

En la primera fase, la preparatòria, es va escollir el tema investigat i es va crear un esquema conceptual dels fets i la problemàtica a investigar i coneixent l'estat de la qüestió, mitjançant una cerca bibliogràfica d'estudis similars dels últims cinc anys. Un cop contextualitzat el tema de la investigació es va crear les bases epistemològiques, a través d'un recull bibliogràfic de la mort, el dol, la pedagogia de la mort i la interculturalitat. Els principals temes d'estudi de la investigació.

En la segona fase, el treball de camp es va organitzar en dues parts, el disseny de la investigació o la recollida de dades.

En la primera part, es va establir els objectius de la recerca i la mostra d'estudi situant-los dintre d'un marc metodològic per definir el paradigma que la investigació es guiarà. Un cop

fet, es va crear les tècniques i els instruments que s'utilitzen en la recollida de dades. Altrament es va tenir en compte les variables i el rigor científic de la investigació. En la segona part, es va dur a terme les sis entrevistes als docents d'educació primària de les escoles escollides.

En la tercera fase, es van analitzar i interpretar les dades recollides en les entrevistes, discutint els resultats.

En l'última fase, la informativa, es va generar les conclusions detallant les aportacions de la investigació del tema investigat i reflexionant les seves propostes de millora. A més de crear noves perspectives d'investigació.

Aquestes quatre fases han tingut una durada de quatre mesos des del plantejament inicial fins a la creació de línies d'investigació futures.

5.6 Tècniques i instruments per la recollida de dades

L'estratègia metodològica que s'utilitza en aquesta investigació és l'**entrevista individual**, que correspon a la metodologia qualitativa anteriorment explicada. Alonso (citada a Torrecilla, 2006, pàg.6) l'entrevista interpreta un discurs per entendre les intervencions a través de la comunicació, amb una funció social en el transcurs d'aquesta.

Torrecilla (2006) comenta que l'entrevista transcorre dintre d'un sistema de comunicació interpersonal amb l'objectiu de recollir la informació de forma objectiva (el que ens diuen els entrevistats) com subjectiva (el que es pot observar a través de les emocions i comunicació no verbal). L'entrevista necessita una planificació, temps per dur-la a terme, saber descodificar el que ens diuen i un bon anàlisi.

Les entrevistes es poden classificar segons l'estructura i el disseny (Torrecilla, 2006 i Hernández, 2014):

- **Entrevista estructurada:** preguntes tancades en un guió molt dirigit.
- **Entrevista semiestructurada:** guió de preguntes obertes per poder matisar el que l'entrevistat comunica.
- **Entrevista oberta:** no hi ha un guió, es va desenvolupant a través del diàleg amb l'entrevistat.
- **Entrevista en profunditat:** buscar maximitzar les respostes.

I també hi ha una classificació segons el moment de realització (Torrecilla, 2006 i Hernández, 2014):

- **Entrevista inicial o de diagnòstic:** busca visualitzar el tema per crear un marc inicial teòric.
- **Entrevista de desenvolupament:** el seu objectiu és descriure matís específic de l'estudi per poder profunditzar.
- **Entrevista final:** contrasta la informació per poder concloure la recerca.

Les entrevistes que es duren a terme en aquesta recerca són de caràcter **semiestructurat**, s'ha redactat un guió per poder respondre als objectius establerts, però es podran formular preguntes que no estiguin al guió per matisar informació proporcionada per l'entrevistat. En aquest guió, que veurem més endavant, no requereix que les preguntes tinguin un ordre fix, sinó que s'adaptin al que ens digui el docent per crear un ambient més familiar i professional perquè la comunicació flueixi.

Les entrevistes es produeixen després de la revisió bibliogràfica de la pedagogia de la mort i els seus antecedents. Per tant, fan la funció de poder profunditzar en la realitat d'aquest concepte (**entrevista de desenvolupament**) i de poder generar una conclusió dels resultats d'aquestes entrevistes (**entrevista final**).

Podem veure que aquest instrument per recollir dades i poder analitzar-les s'adequa als objectius marcats i al paradigma interpretatiu, ja que busca conèixer la realitat en la qual viuen els docents pel que fa al tractament del tema de la mort i el seu procés de dol, en un context intercultural.

L'entrevista consta de quinze preguntes que s'han organitzat en tres grups:

- Formació de la pedagogia de la mort i escola: set preguntes.
- Experiències: cinc preguntes.
- Interculturalitat: tres preguntes.

D'aquestes preguntes hi ha sis preguntes que estan condicionades a les respostes que les precedeixen. Encara que cal remarcar que les preguntes són una guia per obtenir el contingut desitjat, se'n poden formular de noves.

Les dades dels docents entrevistats seran substituïdes per les seves inicials dins del treball per respectar la seva confidencialitat. I les escoles d'educació primària es designaran pel número 1 (Sitges) i el número 2 (Sant Sadurní d'Anoia) per protegir les dades personals.

Seguidament es mostra el guió dissenyat per les entrevistes:

Nom docent:

Curs:

Escola:

Entrevista

Formació de la pedagogia de la mort i escola

1. Que entén per pedagogia de la mort?
2. Considera que la mort és un tabú en l'educació reglada?
 - *En el cas afirmatiu, perquè ho creu?*
3. Ha realitzat alguna formació sobre com tractar la mort i el seu procés de dol a l'aula? *(especificar si ho ha fet de forma aliena a l'escola o no).*
4. Creu que els docents necessiten més recursos per abordar aquest tema de forma més profunda?
5. Li agradaria tenir més formació sobre com tractar aquest tema a l'aula?
6. En el seu centre disposen de protocols o guies per abordar aquest tema?
 - *En el cas afirmatiu, podria resumir-los?*
7. Creu que és important treballar aquest tema a l'aula? Perquè?

Experiències

8. S'ha trobat amb algun cas a l'aula on un/a alumne/a ha perdut un ésser estimat?
 - *En el cas que sí, podria explicar com es va tractar la situació dins de l'aula?*
 - *I l'acompanyament a l'infant com es va desenvolupar?*
9. Quins recursos o metodologies fas servir o has fet servir per tractar aquest tema a causa de l'alta taxa de mortalitat per la pandèmia de la COVID-19?
10. Creu que treballar la pedagogia de la mort a l'aula beneficia als alumnes? Anomena els beneficis que consideris.
11. S'ha trobat en el cas de perdre un ésser estimat durant la docència? Voldria comentar si ho va transmetre als alumnes i com?
 - *En el cas de no comunicar-ho a l'aula, quines van ser les motivacions per no fer-ho?*
12. Ha treballat amb el seu grup la pedagogia de la mort encara que no hi hagués cap pèrdua?

Interculturalitat

13. En la seva aula quantes cultures hi conviuen?
14. S'ha qüestionat que la mort i el procés de dol s'ha d'abordar des de les diverses cultures que hi ha a l'aula?
15. S'ha hagut d'abordar una mort i el seu procés de dol en un infant de cultura no cristiana?
 - *En el cas que sí, com ho va fer?*
 - *En el cas contrari, creu que estaria preparat per tractar una mort amb un ritu funerari i una preparació diferent de la qual té coneixement?*

Taula 2. Guió entrevista. *Elaboració pròpia.*

La tècnica i l'instrument de recollida de dades, l'entrevista, ha estat validada per dues docents de la Universitat Rovira i Virgili, la Maria Concepció Torres i la Maria Pilar Iranzo, que es van escollir per la seva trajectòria professional en l'àmbit educatiu.

La Maria Concepció Torres és doctora en pedagogia i la vicedegana de la facultat de ciències de l'educació i psicologia en la URV, a més de ser professorat col·laborador permanent i representant del grau de pedagogia. En aquesta universitat, la Maria Concepció treballa en el grup de recerca en educació intercultural i és la presidenta de la comissió de deontologia del Col·legi Oficial de Pedagogia de Catalunya (IRIS, 2021a).

La Maria Pilar Iranzo també és doctora en pedagogia i professora en comissió de serveis de la URV. La seva àrea de coneixement és la didàctica i organització escolar (IRIS, 2021b). Les dues participen activament en congressos, projectes, grups de recerca i publiquen articles sobre la pedagogia i l'educació.

El procés que es va seguir per validar l'entrevista va ser, en primer lloc contactar via correu electrònic amb les dues professionals i exposar breument el disseny de la investigació. En segon lloc, un cop les dues docents van accedir de validar l'instrument de recollida de les dades, es va enviar l'entrevista. En últim lloc, es va anotar els suggeriments fets, que van ser mínims, i es va procedir a rectificar l'entrevista per poder recollir les dades necessàries.

Els suggeriments van ser:

- parlar sempre de vostè,
- evitar preguntes on els entrevistats responguin de forma breu.

Aquests suggeriments han ajudat a validar i donar més rigorositat i qualitat als instruments utilitzats en aquesta recerca.

5.7 Variables d'estudi

La informació que s'analitzarà de les entrevistes als docents d'educació primària envers els coneixements i experiències que tenen sobre la pedagogia de la mort són:

- La percepció dels docents sobre la pedagogia de la mort.
- El reconeixement de la mort com un tabú dintre de les aules i els seus motius.
- La formació específica envers la didàctica de la mort sigui, oferta per l'escola o per iniciativa dels docents.
- El grau de necessitat per formar-se en el tractament d'aquest tema a l'aula per part dels docents.

- L'organització i planificació dels centres envers la pèrdua de familiars dels alumnes i del personal docent.
- La importància i els beneficis de tractar obertament aquest tema a l'aula.
- Relatar les experiències viscudes a l'aula quan un alumne o un docent ha perdut a un ésser estimat i com ha sigut el procés.
- Els recursos, metodologies i eines que utilitzen els docents a l'aula per treballar les morts a causa de la pandèmia.
- El treball de la mort, el dol i el seu procés a l'aula sense haver-hi cap cas de pèrdua.
- Saber el nombre de cultures diferents que trobem a les aules.
- El coneixement dels docents envers un ritu funerari d'altres cultures.

5.8 Rigor científic

González (1996) es basa en els criteris establerts per Lincoln i Guba, credibilitat, transferibilitat, dependència i confirmabilitat que són utilitzats en el mètode qualitatiu, fonamentals per establir i complir els estàndards d'un estudi científic. A més Jiménez (2011) afegeix la rigorositat per cobrir el rigor científic de la recerca.

La **credibilitat** d'aquesta recerca es visibilitza en la triangulació de la informació recollida entre diferents autors per comprovar que arriben a la mateixa teoria. Altrament, la recollida de dades per interpretar els resultats i contrastar la cerca bibliogràfica (González, 1996).

La **transferibilitat** d'aquesta investigació està present en les dades generades per la mostra d'estudi, el resultat del qual pot ser interpretat i adaptat en altres contextos donant una transferència de les dades de l'estudi per altres investigacions (González, 1996).

La **dependència** de l'estudi es fa evident per l'establiment de fites per tal d'efectuar una revisió, permetent realitzar tot un seguiment del procés d'investigació. De la mateixa manera, aquesta ha estat revisada per part d'un observador extern, en aquest cas el tutor (González, 1996).

La **confirmabilitat** del treball ha permès comprovar el bon procedir de l'investigador i l'adequació de la investigació, mitjançant l'acompanyament del tutor (González, 1996).

La **rigorositat** comporta que els resultats de la recerca puguin ser traslladar-se a altres àmbits per generar confiança i poder generalitzar. D'aquesta manera la validació és un element clau per poder justificar el paradigma metodològic qualitatiu, és per això, que l'instrument i la

tècnica de recollida de dades s'ha validat per dues professionals de l'àmbit (Moreno, N. et al; 2012).

En referència a l'**ètica** de la investigació es va emplenar un qüestionari de declaració dels aspectes ètics a tractar en aquesta recerca per tal de declarar una responsabilitat per part de la investigació sobre el tractament de les dades. Aquesta declaració està creada pel comitè d'ètica de la Universitat Rovira i Virgili per seguir els aspectes ètics dins d'un protocol on s'avalua els criteris.

6. Desenvolupament

6.1 Recollida de les dades

En aquest apartat explicarem com s'ha dut a terme la recollida del contingut s'ha analitzat gràcies a les entrevistes.

El procediment que es va organitzar per recollir les dades va ser, primer, la presa de contacte amb els sis docents i exposar breument una descripció del treball final de grau i de l'objectiu de l'entrevista.

En aquest primer intent de contacte tres docents van declinar parlar d'aquest tema, ja que *“són temes que és millor no donar-li voltes”* o *“amb el pas del temps es va entenent la mort”*. En el segon intent, els altres docents amb es va contactar sí que van accedir a fer l'entrevista. Cal destacar, que els docents que no van voler realitzar l'entrevista eren majors dels cinquanta-cinc anys. En canvi, els docents que han realitzat l'entrevista, el més gran té trenta-un anys. Aquesta alteració va fer que tots els docents entrevistats són tutors de les seves aules.

Tot seguit es va concretar dies i hores per fer l'entrevista als docents de cada escola:

- Entrevista 1: divendres 26 de març del 2021.
- Entrevista 2: divendres 26 de març del 2021.
- Entrevista 3: dissabte 27 de març del 2021.
- Entrevista 4: dissabte 27 de març del 2021.
- Entrevista 5: dissabte 27 de març del 2021.
- Entrevista 6: dilluns 29 de març del 2021.

Totes les entrevistes es van realitzar via l'eina virtual Zoom, es va creure adient utilitzar aquest recurs multimèdia per evitar contactes fora de la bombolla i per seguretat, a causa de la pandèmia de la COVID-19.

Després es va efectuar les entrevistes. El procés que es va dur a terme en totes les entrevistes van ser:

1. Explicació que l'entrevista no serà gravada sinó que l'entrevistadora anirà transcrivint al moment. A més, de recordar que no hi haurà dades personals a la recerca sinó que seran substituïdes per les seves inicials i les escoles per números.
2. Manifestació que no hi ha preguntes incorrectes sinó que l'interès és conèixer la realitat que hi ha ara mateix a l'escola envers la pedagogia de la mort.
3. Breu introducció dels apartats de l'entrevista i el seu fil conductor.

4. Un cop acabat el treball final de grau, s'enviarà una còpia de la investigació.

Les entrevistes van ser breus, els docents van ser molts clars i concrets en el que es demanava a cada pregunta. Totes les aportacions van ser molt significatives i de gran utilitat per la recerca.

Per ser d'ajuda a l'hora de fer l'anàlisi de les dades, les entrevistes es van fer per ordre de cursos, és a dir, primer es va realitzar l'entrevista de primer de primària fins a arribar a sisè.

Cal recordar que en l'anàlisi de les dades, per ètica i mantenir la privacitat, les dades personals dels participants són reemplaçades per les seves inicials i les escoles per números.

L'anàlisi del contingut de les entrevistes es va produir en diversos dies seguint aquest procés: Primer, es va dur a terme el buidatge de les dades de les entrevistes sense tenir en compte ni l'edat ni el gènere.

Segon, es va buidar les dades per cada categoria tret del marc conceptual (formació de la pedagogia de la mort i escola, experiències i interculturalitat). En aquest moment es va buscar les coincidències i desigualtats de les respostes dels docents en les preguntes realitzades.

Es fa referència que les cites més rellevants per la recerca estan presents en l'informe de l'anàlisi per donar més credibilitat i matisos en els resultats.

La transcripció de cada entrevista es troba a l'annex.

6.2 Anàlisi de les dades

A continuació es troben els resultats obtinguts de l'anàlisi del contingut de les entrevistes. Els resultats es mostren per les tres categories que s'organitza l'entrevista: formació de la pedagogia de la mort i escola, experiències i interculturalitat.

Abans de tot, cal recordar que l'escola 1 fa referència a una escola pública de primària de la població de Sitges i l'escola 2 de Sant Sadurní d'Anoia.

Per facilitar la lectura de l'anàlisi de les dades s'ha utilitzat el masculí per parlar de forma genèrica i preservar la privacitat dels docents.

- **Formació de la pedagogia de la mort i escola**

En la primera pregunta, els docents han descrit que entenen per la pedagogia de la mort. Segons ells la pedagogia de la mort és (per ordre de cursos):

1. M.B.: *"tractar el concepte de mort com quelcom inherent a la vida".*
2. N.B.: *"fa referència a l'impacte del dol en les persones i com treballar o abordar la situació al respecte".*
3. S.G.: *"tractament del concepte de mort, sobretot quan afecta el grup directament".*
4. L.C.: *"la generació de recursos per aprendre a tractar la mort de les persones properes".*
5. G.C.: *"fa referència a treballar i parlar sobre el concepte de mort i tot el que va relacionat amb ella; la pèrdua, el dol, entre d'altres".*
6. S.L.: *"la manera en què es pot treballar els aspectes relacionats amb la mort per acompanyar als infants en el dol i la pèrdua d'algun ésser estimat".*

Es pot veure que els docents parlen de la importància de tractar la mort, però es diferencien en el seu enfocament, ja que hi ha docents que se centren més en les conseqüències de la mort en la persona afectada i d'altres, en entendre el concepte de la mort. Cap dels docents ha mencionat que la pedagogia de la mort engloba no només un coneixement sinó una metodologia i un conjunt d'actituds per incloure la mort en la vida, no com un fenomen diferenciat d'aquesta sinó en el conjunt del nostre dia a dia. A més de ser conscients de la universalitat de la mort i del seu propi procés de dol en les persones.

Els sis docents estan d'acord en el fet que la mort és un tabú en l'educació reglada. Justifiquen que és un tabú en la societat en general, alguns han especificat que no és en parla en públic de la mort per negar que un ésser estimat ja no el veurem mai més i d'altres que no hi ha

hagut una educació en la pedagogia de la mort i per tant, els docents no saben gestionar-ho entre els seus alumnes. Hi ha un docent que especifica que en ser un tema d'unes dimensions molt àmplies, als adults ens és difícil poder sintetitzar-ho cap als infants. De manera genèrica, es pot afirmar que la mort és un tabú tal com els autors Ariès, Poch, Cantero i González i Herrán (2015; 2008; 2013; 2015) declaren sobre la percepció de la societat en relació a la mort. Els docents reafirmen que no se senten còmodes parlant d'aquest tema perquè no estan acostumats i no els han ensenyat a parlar-ne amb naturalitat de la mort.

En la tercera pregunta, només un docent dels sis s'ha format sobre com tractar la mort i el dol a dins de l'aula. G.C. va realitzar diversos cursos de forma aliena a l'escola i apunta que la seva escola, arran de la COVID-19, ha enviat documentació envers aquest tema. I S.L., afirma que va fer el seu treball final de carrera de la didàctica de la mort en cicle infantil, però no ha fet cap formació.

De manera que cap de les dues escoles proporciona formacions específiques sobre el tractament de la mort i el procés de dol. I només una escola envia documentació perquè actualment l'índex de mortalitat és més elevat a causa de la pandèmia.

Encara que els docents, com veurem en la següent pregunta, volen més suport per tractar aquest tema a l'aula, només un s'ha format de forma aliena a l'escola perquè durant el confinament va haver d'acompanyar a un alumne que havia perdut un familiar i davant la incertesa i els dubtes que li va crear, es va decidir per formar-se en aquest àmbit.

G.C. apunta que els documents que la seva escola va enviar per tractar casos de pèrdues de familiars anava relacionat amb els procediments a seguir quan el docent s'assabentés del fet i com posar-se en contacte amb la família. A més, d'un petit esquema de com fer l'acompanyament a l'alumne. Només es va enviar a aquest docent perquè ho va demanar.

En la quarta pregunta, cinc docents estan d'acord en el fet que necessiten més recursos per poder abordar aquest tema a l'aula. Destaquen que ha d'anar lligat a la gestió de les emocions per poder reaccionar acord a l'actuació de l'infant en aquell moment. Hi ha un docent, M.B., que creu que aquest tema és d'àmbit familiar i l'escola no ha de participar en situacions tant íntimes.

Hi ha un reclam quasi unànimement en aconseguir que el docent se senti recolzat per l'escola o el Departament d'Educació per l'adquisició de recursos adequats per abordar la pedagogia de la mort a dins l'aula. Els docents no especifiquen quins recursos o materials serien els adients, però estan d'acord en el fet que el currículum educatiu no es té en compte i que hauria d'anar dintre de la gestió emocional de l'alumnat.

En la cinquena pregunta, fent referència si als docents els hi agradaria tenir més formació envers com abordar la pedagogia de la mort a l'aula tots han respost que sí. Deixant en evidència la manca de coneixements que hi ha sobre aquest tema.

Relacionada amb les dues anteriors preguntes, la falta de recursos i la manca de generar una base sòlida de coneixements sobre la pedagogia de la mort és una realitat en la qual han de fer front els docents davant d'un fenomen universal.

En la sisena pregunta, cap de les dues escoles on treballen els docents hi ha una guia o protocol oficial per abordar aquest tema. No és d'enyorar, ja que ni el currículum educatiu ni el Departament d'Educació han generat una pauta per acompanyar a les escoles en aquest procés. Recordem que la Generalitat de Catalunya, l'any 2020 va organitzar diversos vídeos breus per tractar aquest tema (XTEC, 2020b), però cap dels docents entrevistats sabien de la seva existència.

En l'última pregunta d'aquest apartat, se'ls hi preguntava als docents que justifiquen el perquè és important o no treballar la pedagogia de la mort a l'aula. Creuen que el tractament d'aquest tema ajuda:

- L'acompanyament de l'infant en el seu procés de dol,
- l'eliminació de tabús,
- la normalització dels sentiments i les emocions relacionades amb la mort,
- la generació d'un ambient de confiança a l'aula per poder debatre i expressar qualsevol tema,
- la millora de la gestió de les emocions,
- la normalització el tema,
- i a entendre que és fenomen universal i que ens acompanyarà al llarg de la vida.

Els docents estan conscienciats que la pedagogia de la mort és beneficiosa per tot l'alumnat, per la societat i per desenvolupar-se de forma íntegra amb tots els fenòmens que les persones s'aniran trobant al llarg de la vida.

Només un docent, M.B., torna a ressaltar que és un tema del context familiar, deixant entreveure que és millor no fer referència a l'aula.

- **Experiències**

En la primera pregunta, quatre docents han explicat com ha sigut l'acompanyament a l'infant que ha tingut una pèrdua (per ordre de cursos):

1. M.B.: el docent deixava que sortís de l'aula si ho necessitava i respectant el seu procés de dol. No es va dir a la resta de companys que li hi havia succeït.
2. L.C.: explica que la família es va posar en contacte amb ell a través de secretaria perquè la pèrdua s'hi havia produït al seu país d'origen i l'alumne estaria una setmana fora. El docent ho va explicar a la resta dels alumnes i va haver-hi una conversa entre tots els alumnes per resoldre dubtes o expressar sentiments o experiències prèvies. Quan va tornar l'infant, la resta de companys havien preparat un dossier de dibuixos per donar-li un suport moral a l'alumne. Hi va haver un parell de tutories amb el docent, però comenta que no va saber arribar a l'alumne, ja que ell no sabia s'expressava el que li hi havia passat i el tutor no sabia què fer.
3. G.C.: Durant el confinament un alumne va tenir la pèrdua, per tant es va haver de tractar a través de videotrucades. El docent va fer que tots els alumnes participessin en una sessió exclusiva a donar paraules d'ànim i enviar dibuixos perquè tinguin un acompanyament. Al ser en el moment on ningú podia sortir de casa, el docent va fer més videotrucades amb la família i l'alumne perquè aquesta situació de tancament va fer que l'alumne se sentia sol. El docent classifica les videotrucades amb només amb l'alumne com "*amb mi van ser un refugi per ella*".
4. S.L.: el docent va preguntar a l'alumne si podia compartir el que havia passat a l'aula i a través d'un conte van parlar sobre la mort i el dol.

Encara que els tutors van dir que no tenen cap formació envers la pedagogia de la mort, tots van intentar acompanyar a l'infant en el seu procés de dol i la majoria van fer participar la resta de l'alumnat per generar una cohesió grupal.

Queda evident que alguns docents no se senten acompanyats en aquest procés i no saben com actuar, per tant els hi manca d'eines i recursos per poder fer un acompanyament ple i beneficiós per l'alumne.

En la segona pregunta, fa menció a l'estat actual on la COVID-19 ha augmentat la mortalitat, a Catalunya hi ha hagut 21.720 persones mortes a causa de la pandèmia en més d'un any. Els docents han tractat aquest tema des de "*la responsabilitat individual i compartida*" i de les conseqüències que té la COVID-19.

G.C. explica que *“contesto i parlem obertament de tots els dubtes que tinguin, busquem informació, entre d'altres. Fem activitats per exterioritzar les emocions i així, en cap moment tinguin vergonya de mostrar el que senten.”*

La normalització dels sentiments és un factor clau per la pedagogia de la mort, l'acompanyament a l'infant ha de validar i donar suport a les seves emocions, i com diu aquest docent l'exteriorització fomenta la normalització de l'alumnat.

En la tercera pregunta, els beneficis que han anomenat els docents han sigut:

- Promoure la cooperació i la solidaritat,
- treballar els valors,
- fomentar l'empatia,
- preparació per una futura pèrdua,
- genera confiança,
- crea vincles,
- millora la gestió de les emocions,
- reconèixer i compartir emocions,
- naturalització de la mort,
- regular les emocions,
- potenciar l'esperit crític,
- entendre la mort,
- eliminar mites i tabús,
- normalitzar el dol,
- acceptació d'emocions.

Es pot observar que han donat molta importància i significat al treball de validar, reconèixer i gestionar les emocions. Es destaca l'acceptació d'emocions que ha estat anomenada per diversos entrevistats, creient que la verbalització i posada en comú dels sentiments fa que s'acceptin perquè aquests són compartits entre els companys.

També s'ha relacionat els beneficis amb l'adquisició de valors com la solidaritat, la cooperació, l'empatia, entre d'altres, que fomenten la cohesió social.

Podria dir-se que a grans trets, les emocions dels infants i el foment de la comunitat són els grans beneficis a l'hora de promoure la pedagogia de la mort a l'aula.

En la quarta pregunta, quatre docents han respost afirmativament que durant la docència han perdut un ésser estimat, dels quals dos no ho van comunicar a l'aula. M.B. creu que l'àmbit

laboral i l'àmbit privat no s'han de mesclar i L.C. perquè li va ser molt difícil de posar paraules a la tristesa que sentia.

Els altres dos docents que sí que van explicar al seu alumnat el que els hi havia succeït van ser en tot moment molt clars i sincers respecte als sentiments i l'estat en el qual estaven en aquell moment.

En aquestes situacions tan delicades on el docent és qui està vulnerable, s'ha vist diferents actuacions davant una mateixa situació. Els docents que van explicar al seu grup-classe el que els hi havia passat van rebre una mostra d'afecte i van agrair molt el suport generat per part de l'alumnat.

En l'última pregunta, només un docent ha treballat la pedagogia de la mort a l'aula sense que hi hagués cap pèrdua, però remarca que ho va fer després de tenir un cas a l'aula.

- Interculturalitat

En la primera escola els docents han definit les cultures convivents en la seva aula en les següents:

- Primer curs: Magrebí, catalana, espanyola, gitana, russa i sud-americana.
- Tercer curs: Catalana, àrab, xinesa i d'Europa de l'Est.
- Sisè curs: Romana, àrab, sud-americana i catalana.

I en la segona escola:

- Segon curs: Catalana i sud-americana.
- Quart curs: Romanesa i catalana.
- Cinquè curs: Catalana, gitana i àrab.

Els docents han classificat les cultures segons països, comunitats autònomes, raça o continents. Aquesta determinació a grans trets i amb una àmplia varietat de cultures no determina la realitat de les cultures convivents a l'aula. En el cas de la cultura sud-americana està distribuïda per catorze països dels quals les religions dominants són el cristianisme, el catolicisme i el protestantisme, que s'han influenciat per religions, mites i mitologies precolombines (Parker, 2005). Com passa amb altres cultures com l'àrab o com han denominat "*l'Europa de l'Est*".

Per tant, s'ha de saber d'on prové l'alumne i quines creences té per poder donar el màxim suport i poder entendre el dol de l'infant acord amb les seves perspectives.

En la segona pregunta, tres docents no s'han qüestionat en cap moment que la mort i el seu procés de dol no és igual en totes les cultures per tant, que envers els seus ritus i processos s'han de tractar en consonància aquests.

Un docent creu que les emocions son igual en totes les cultures en referència a la mort i que simplement s'ha de tenir en compte com es desenvolupa en cada cultura.

Un altre docent, només s'ho ha plantejat quan s'ha trobat en un cas a l'aula, ja que la família li va haver d'explicar com es va desenvolupar el ritu funerari i es va adonar que no totes les cultures són iguals envers la mort.

I un docent argumenta que l'escola ha de tenir una "*mirada científica*" en el sentit que la cultura de cada família ha de pertànyer al cercle familiar sense extrapolar-se a l'escola.

En l'última pregunta de la categoria d'interculturalitat, cinc docents no han hagut d'abordar una pèrdua on l'infant no és de cultura cristiana. I el docent L.C. argumenta que el procediment que va fer servir per tractar una mort no cristiana "*posar-me en contacte amb la família ... I la mateixa mare em va explicar el que succeiria aquells dies*". Encara que no ho va transmetre a la resta d'alumnes per què va pensar que generaria més confusió al grup.

En la subpregunta on es pregunta si creuen que estan preparats per tractar a l'aula el procés de dol d'una mort d'una cultura desconeguda, tots han respost que s'haurien d'informar bé, conèixer la cultura, la religió i el seu ritu funerari, i destaquen que el significat és molt important per poder fer l'acompanyament de forma adequada.

6.3 Discussió dels resultats

El paradigma interpretatiu busca interpretar i descriure la realitat (González, 2003), en aquest apartat es discutirà els resultats abans descrits.

Dels resultats de les dues escoles es buscava fer un comparatiu per veure les diferències o similituds entre elles, però a continuació es demostra que no hi ha cap diferència entre les dues escoles.

- ***Formació de la pedagogia de la mort i escola***

En aquest apartat es buscava conèixer percepcions, necessitats i organitzacions de l'escola pública, els docents i l'ambient de l'aula. Es pot afirmar que ha quedat constància que els docents no acaben de veure les dimensions tan profundes que abasta la pedagogia de la mort i així com la seva finalitat. Altrament s'ha reconegut una afirmació que tothom la tenia present que és que la mort és un tabú en la societat i genera sentiments negatius haver de parlar-ne d'ella.

Per tant s'afirma que la mort és un tabú i que abordar aquest tema implica sentiments desconeguts o d'incertesa, tanmateix que definir què és la pedagogia de la mort. Tots els docents són graduats en ciències de l'educació en diferents universitats públiques de Catalunya, fet que deixa en evidència que la formació universitària no entra a tractar aquesta temàtica. D'aquesta manera, a escala curricular general hi ha una falta de formació en la naturalitat de la vida.

En aquesta primera part, ha quedat clar que els docents tenen una necessitat real per tractar aquest tema, sobretot en l'estat actual on l'índex de mortalitat és més elevat i les pèrdues són més traumàtiques. Aquesta formació no la proporciona l'escola ni el Departament d'Educació, per tant si volen formar-se ha de ser de forma aliena al lloc de treball. Aquesta manca formativa causa que no tinguin recursos per poder tractar una pèrdua a l'aula de forma beneficiosa per l'alumnat i el grup-classe. I l'organització de les escoles ha quedat evidenciada en la falta de protocols i guies per donar suport als docents. Com s'explica a l'apartat de marc conceptual on el currículum educatiu català (XTEC, 2019) no dóna cabuda a la mort.

Tanmateix ha quedat constància que els docents reconeixen la importància i els beneficis d'abordar aquest tema. No obstant hi ha un docent que considera que la mort i el seu procés de dol ha de quedar en l'àmbit familiar sense traspasar la línia educativa. Aquest pensament pot esdevenir per no saber gestionar la mort i el dol, ja que aquest docent més endavant també explica que és partidari que l'alumnat no ha d'expressar sentiments negatius a l'escola.

- **Experiències**

Els docents s'han obert a explicar les experiències viscudes a dintre l'aula envers la pèrdua d'un ésser estimat, tant de l'alumne com del docent. En els comentaris dels relats ha quedat constància que els docents tenen una manca de suport, a causa de la nul·la formació, per això no poden ajudar per treure el màxim rendiment possible a la situació.

El procediment que ha fet servir quan hi havia un cas a l'aula ha sigut de seguir l'instint i les experiències personals viscudes. Cada docent ha intentat fer un acompanyament amb els recursos propis però sense buscar ajuda exterior a l'aula o buscar informació.

Els docents no coneixen metodologies per parlar sobre la mort i el seu dol dins de l'aula. En aquest apartat també ha quedat evident que els recursos, metodologies i eines que utilitzen els docents en cas d'una pèrdua o per la situació actual que estem vivint és molt pobre o limitat. Tenen pocs coneixements envers quines metodologies poden utilitzar per abordar un

tema tan delicat. Els docents s'han mostrat desorientats i desemparats en la gestió de la pedagogia de la mort a l'aula, tant a escala formativa com institucional.

Encara que entre tots els docents han creat una llista de beneficis de tractar la pedagogia de la mort a l'aula molt específica on aprecien molts detalls. No obstant això, només un d'ells ha tingut la iniciativa per investigar com ser més productiu a l'hora de gestionar aquest tema.

Altrament, els docents creuen que aquesta situació s'ha de normalitzar, però cap d'ells treballen la pedagogia de la mort sense haver-hi cap cas de pèrdua. La normalització i l'eliminació del tabú s'inicia quan s'aborda el fenomen des de la naturalitat i sense l'espera a que succeeixi, ja que la mort és imprevisible.

- ***Interculturalitat***

S'observa que en la primera escola hi ha un índex d'interculturalitat més alt que en la segona. Es recorda que en la població de la primera escola té un índex de persones d'origen estranger del 22,84% i el segon poble un 8,82%, per tant podem dir que aquest índex es veu reflectit a les aules.

Globalment s'ha vist que les principals cultures que es troben a l'aula són l'autòctona, l'àrab, la gitana, la romana, la xinesa i la dels països del Sud d'Amèrica. La majoria coincideix amb les cultures que emigren a Catalunya que estableix l'Institut d'Estadística de Catalunya (2019).

D'aquestes cultures, cap dels docents coneixen els seus ritus funeraris, fent que l'acompanyament cap al seu alumnat no pugui aportar beneficis al procés de dol. Miret (2016) va afirmar que el coneixement de les creences de l'alumnat és un criteri important perquè l'acompanyament sigui de forma conscient i productiu.

Un dels objectius d'aquest apartat, és saber si l'índex d'interculturalitat on és més alt, es té en compte en les escoles d'aquella població, i ha quedat manifest que la cultura no es té en compte en cap escola. Com s'ha dit anteriorment, el significat que cada persona atorga a la mort genera uns sentiments i un dol diferent a cada un.

Els nord-americans vetllen el difunt a la mateixa casa i sense barreres físiques, com ara un vidre. A diferència de nosaltres que es vetlla en un edifici fora de l'ambient família, el tanatori, on només anomenar-lo envaeixen pensaments negatius, i per mantenir l'atmosfera d'infelicitat, es posa una barrera entre l'ésser estimat difunt i els vius amb un vidre. Aquests dos trets diferencials, ja són criteris per sentir i viure la mort de diferent forma. I això només

en una cultura occidental, dit a gran escala, per tant les diferències i els significats en les altres cultures poden ser molt més grans.

6.4 Síntesis

Un cop discutit els conceptes analitzats de les entrevistes, es mostra en el següent gràfic les idees principals extretes de la investigació i les seves conseqüències.

Imatge 3. Conceptes. *Elaboració pròpia.*

7. Conclusions i propostes

7.1 Aportacions de la investigació

En aquest apartat, l'últim de la recerca, es procedeix a valorar les conclusions de la investigació donant resposta a les preguntes d'investigació i els objectius establerts.

- ***Preguntes investigació***

Les respostes que aquesta investigació dona a les preguntes d'investigació inicials són:

- **Què aporta aplicar la pedagogia de la mort a l'aula?**

La pedagogia de la mort aporta a desmuntar el tabú negatiu de la mort per què et permet treballar el tema amb tota la classe i entre els diferents alumnes es crea un ambient de diàleg que fomenta que entre tots es pugui conviure amb la realitat sense traumatismes.

- **Quina és la necessitat formativa dels docents sobre la mort i el procés de dol?**

Els docents necessiten formar-se en la pedagogia de la mort per poder fer un bon acompanyament als seus alumnes en aquest procés, així com evitar que una pèrdua del docent pugui influir en la dinàmica de l'aula.

- **Com és la gestió de la mort i el dol en les aules d'educació primària?**

Actualment la gestió de la mort i el dol a l'aula és per iniciativa del docent amb els recursos propis, sense el suport d'un protocol.

- **Com s'incorpora la multiculturalitat en l'acompanyament de la mort?**

En la investigació ha quedat reflectit que els docents no tenen en compte la cultura en el procés de finitud.

Aquestes preguntes d'investigació reflecteixen la necessitat de formar als docents en la pedagogia de la mort per tal d'aplicar-la a l'aula sense la conseqüència d'una pèrdua i poder naturalitzar els fenòmens que l'alumnat els acompanyarà al llarg de la vida.

- ***Objectius***

Els objectius establerts en el disseny de la investigació donen aportacions molt específiques per la millora i la implementació de la pedagogia de la mort en l'educació primària. A continuació s'exposa les contribucions de la investigació:

La investigació ha deixat reflectit que la pedagogia de la mort no està en les aules per tant, el grau de necessitat és molt elevat. En l'actualitat els docents no poden desenvolupar aquesta didàctica perquè les escoles no ofereixen recursos perquè els docents es formin. Tanmateix el currículum d'educació primària i la Xarxa Telemàtica Educativa de Catalunya (XTEC) no cobreix la realitat d'aquesta necessitat deixant als docents sols davant d'aquest fenomen.

El tabú de la mort està present en les aules i en les escoles d'educació primària. Es visualitza en la manca de protocols i de suport a l'alumnat i al docent quan hi ha una pèrdua.

Les escoles d'educació primària analitzades no tenen cap protocol o guia a seguir en el cas de la pèrdua d'un ésser estimat de l'alumnat. Per tant, es pot dir que no li donen cap pes a la pedagogia de la mort, deixant la iniciativa d'acompanyament del dol al docent, que actuarà seguint el seu instint i la seva experiència personal. Generant mancances en l'acompanyament de l'alumne.

En canvi, com s'ha dit anteriorment, els docents reconeixen els beneficis de desenvolupar la pedagogia de la mort a l'aula, encara que no l'apliquin, però no es té en compte que cada cultura té un procés diferent d'afrontar i viure la finitud.

S'ha demostrat que a l'aula hi conviuen de mitjana tres cultures diferents però els docents reconeixen que no sabrien acompanyar a l'alumne d'una cultura diferent a la del docent en aquest procés.

Herrán i Cortina (2009) comenten que la pedagogia de la mort necessita la prevenció i la pal·liació per a desenvolupar un bon acompanyament. La principal mancança dels docents és que només hi ha pal·liació, quan és un fenomen natural que es pot treballar transversalment en diferents assignatures de l'aula per prevenir el xoc emocional de la mort. A més, els docents no utilitzen cap material educatiu, ni recurs o eines per gestionar les emocions del moment.

Aquesta manca de formació en la pedagogia de la mort en els docents fa que les cultures diferents queden aïllades de l'acompanyament de la seva identitat.

Les experiències que els docents han descrit han generat una gran quantitat d'aportacions envers el limitat coneixement de la pedagogia de la mort i la nul·la capacitat de les institucions educatives de donar resposta a un fenomen natural i universal.

Les experiències viscudes han pogut respondre a la majoria dels objectius des de la visualització del tabú fins a les pors dels docents a afrontar una mort a l'aula, sigui de l'alumne

o del mateix docent. La comunicació no verbal dels docents demostra la incomoditat que han hagut de fer-hi front i el sentiment de soledat envers aquestes situacions.

Pel que fa a les metodologies i recursos que els docents poden aplicar a l'aula envers una situació de finitud i el seu procés de dol són limitades, ja que no tenen coneixements ni se'ls ofereix eines per abordar aquest tema. Com ja s'ha dit, el currículum d'educació primària no dóna resposta a l'acompanyament de la mort ni les escoles proporcionen guies o protocols on el docent tingui suport per poder promoure la pedagogia de la mort i els seus recursos.

La investigació ha remarcat la falta de suport als docents, per tant, la necessitat d'unes pautes de formació als docents per tractar la pedagogia de la mort a l'aula. La següent proposta de pautes d'actuació pels docents serveixen de guia per tal de realitzar la prevenció i pal·liació de la mort.

Les pautes d'actuació per incloure la pedagogia de la mort a l'aula són:

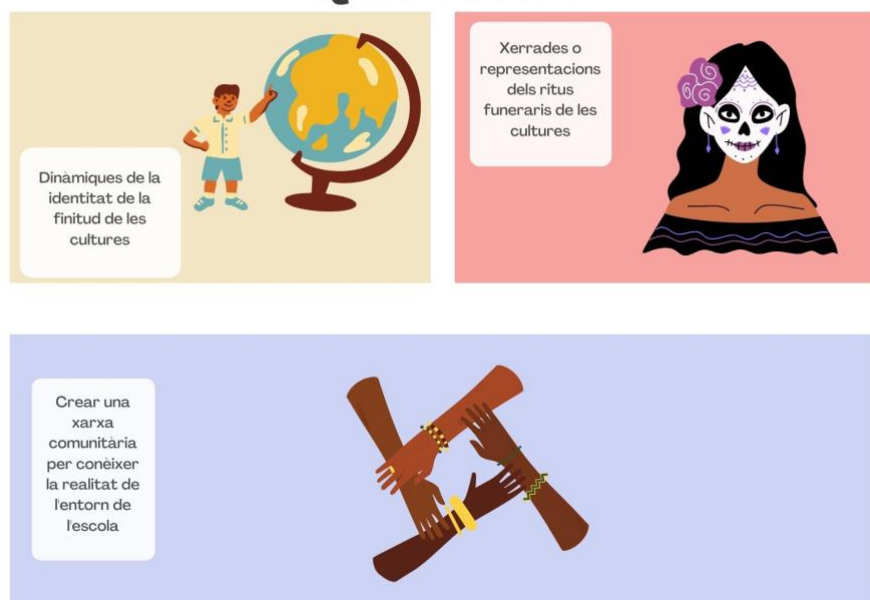
Imatge 4. Pautes d'actuació, prevenció. *Elaboració pròpia.*

PAL·LIACIÓ

Imatge 5. Pautes d'actuació, pal·liació. *Elaboració pròpia.*

EDUCACIÓ INCLUSIVA I EQUITATIVA

Imatge 6. Pautes d'actuació, educació inclusiva i equitativa. *Elaboració pròpia.*

Les conclusions que dóna la investigació en el tractament de la pedagogia de la mort a l'aula és que els docents estan desemparats en aquesta nova pedagogia, no tenen eines i recursos

per aplicar-la, només fan pal·liació i com es basa en la seva experiència no saben afrontar la mort a una cultura diferent de la seva.

Aquestes limitacions deixen constància que les escoles d'educació primària necessiten una orientació clara de com treballar aquest tema tant pel que fa a la prevenció com a la pal·liació.

En referència el currículum d'educació primària no recull ni dona resposta a la mort, el procés de dol i l'acompanyament de l'alumnat. És per això que les escoles i els docents estan desemparats en l'abordament de la pedagogia de la mort a l'aula.

El currículum hauria d'acollir les següents orientacions:

Imatge 7. Orientacions. *Elaboració pròpia.*

Aquests orientacions haurien d'adaptar-se a la realitat de cada escola.

7.2 Propostes de millora

La recerca té diversos punts forts i febles que van lligats entre si:

En primer lloc, haver de fer totes les entrevistes a través de l'eina virtual Zoom ha fet que fos difícil generar un ambient de confiança i proximitat amb els docents. Encara que fer-ho amb aquesta eina multimèdia ha possibilitat que estem en un espai sense mascareta i d'aquesta manera poder veure les expressions dels docents.

En segon lloc, ha sigut la reticència d'alguns docents a no explicar o inclús observar que se sentien incòmodes davant el tractament d'aquest tema. Encara que ha sigut positiu veure que

amb el transmetien de forma no verbal em demostren que la mort és un tabú i que es docents els hi manca la formació en a pedagogia de la mort.

En tercer lloc, m'haguera agradat fer més preguntes, però l'entrevista ja estava validada i classificada de caràcter semiestructurat. Tanmateix he gaudit molt dels resultats que m'han proporcionat els entrevistadors.

Altrament que aquesta investigació ha concedit respondre i descriure una realitat que ens afecta a tothom.

En primer lloc, els principals resultats derivats de la recollida de dades ha permès entendre i percebre que entenen els docents de la pedagogia de la mort. A més de fer una aproximació de la formació tant dels docents com de les escoles i establir una alta necessitat en formar-se en finitud.

En segon lloc, s'ha pogut descriure de manera molt específica el procediment dels docents a l'hora d'acompanyar a l'infant en un procés de dol i inclús al mateix docent. Aquestes experiències reals han pogut determinar que la importància d'un acompanyament significatiu i ple, va en consonància amb el fet que el docent tingui a l'abast recursos, metodologies i eines adequades per tractar aquest tema. On ha quedat reflectit que els docents han fet el que han pogut sense tenir una bona base científica.

En tercer lloc, aquesta recerca ha introduït el tema de la interculturalitat, el qual ha marcat el tret diferencial d'altres investigacions. La ignorància de les cultures, els seus ritus funeraris i els processos davant la mort, deixa desemparats a tots aquells infants amb creences diferents de les cristianes que coneixem.

En quart lloc, les propostes d'actuació pels docents i les orientacions per la millora del currículum d'educació primària és un valor afegit que aporta suport als centres educatius i als docents.

En resum, podem afirmar que les conclusions obtingudes d'aquesta investigació de la pedagogia de la mort en l'educació primària tenint en compte el factor de la interculturalitat, és de gran interès per part del món educatiu.

No obstant les propostes de millora que es planteja són les següents:

En el primer bloc, la millora de l'anglès haguera sigut d'ajuda en la revisió de les bases epistemològiques per ampliar el marc conceptual.

En el segon bloc, la manca de temps tant en l'àmbit personal com el proposat per la universitat, ha fet que les tècniques i instruments de la recollida de dades es redueix a una entrevista.

En el tercer bloc, aquesta investigació ha hagut de limitar-se en sis docents de dues escoles, per la limitació del temps, però s'haguera pogut enriquir i aportar més amb una mostra més àmplia tant en territori com en participats.

7.3 Línies d'investigació futures

Durant el procés de buidatge i anàlisi de les dades obtingudes de les entrevistes als docents s'ha observat que la recerca és dinàmica, però ara per ara, s'havia de posar punt final.

La descripció i interpretació de les dades ha generat idees en les següents línies d'investigació:

- La figura del pedagog i del psicopedagog en l'educació primària per atendre a l'alumnat i recolzar els docents en aquestes situacions.
- La creació d'una formació (o assignatura) dintre dels graus universitaris de les ciències educatives de pedagogia de la mort.
- La creació de recursos des del Departament d'Educació per promoure una educació inclusiva, natural i conscient dels fenòmens de la vida.
- Visibilitat de les diferents cultures dintre de l'escola.
- Potenciar l'educació emocional per validar i reconèixer els sentiments positius i negatius.
- Un pla d'actuació per aplicar la pedagogia de la mort en l'atenció a la diversitat.

Com s'ha dit, la investigació és dinàmica i cada pas que fem s'haurà de obrir una línia d'investigació transversal perquè tot està interconnectat.

8. Bibliografia

Ariès, P. (2005). *Historia de la muerte en Occidente: desde la Edad Media hasta nuestros días*. El Acantilado.

Arnaiz, V. (2003). Diez propuestas para una pedagogía de la muerte. *Aula de Innovación educativa*, 122, 59-61.

Arnal, J.; Rincón, D.; Latorre, A. (1992). *Investigación educativa: fundamentos y metodología*. Labor.

Banco Mundial. (2021). Ingreso alto. Recuperat de <https://datos.bancomundial.org/nivel-de-ingresos/ingreso-alto>

Bueno, D. (2017). *Neurociència per a educadors*. Associació de Mestres Rosa Sensat.

Cantero, M. (2013). La educación para la muerte. Un proceso formativo para la sociedad actual. *Psicogente*, 16, 424-438.

Colomo, E.; Cívico, A. (2018). La necesidad de formación del profesorado en Pedagogía de la Muerte. *Revista Electrónica Interuniversitaria De Formación Del Profesorado*, 21(1), 83-94.

Generalitat de Catalunya. (2015). Decret 119/2015, de 23 de juny, pel qual s'estableix l'ordenació dels ensenyaments d'educació primària. DOGC, 6900.

González, J. (1996). La credibilidad en la investigación interpretativa y etnográfica. In XI Congreso Nacional de Pedagogía (1996),. Sociedad Española de Pedagogía: Universidad del País Vasco.

Herrán, A.; Cortina, M. (2009). La muerte y su enseñanza. *Diálogo Filosófico* (75), 499- 516.

Herrán, A. (2017). *Reflexiones pedagógicas desde el enfoque radical e inclusivo de la formación*. Salamanca: FahrenHouse

Herrán, A.; Rodríguez, P.; Yubero, V. (2019). ¿Está la muerte en el currículo español?. *Revista de educación*, 385 (8).

Hernández, R. (2014). La investigación cualitativa a través de entrevistas: su análisis mediante la teoría fundamentada. *Cuestiones Pedagógicas*, 23, 187-210.

IDESCAT. (2019). Institut d'Estadística de Catalunya. Recuperat de https://www.idescat.cat/pub/?id=def&utm_campaign=home&utm_medium=cercador&utm_source=estad

Institut Nacional d'Estadística. (2018). Defunciones según la Causa de Muerte. Recuperat de <https://www.ine.es/jaxiT3/Datos.htm?t=10803#!tabs-tabla>

Institut Nacional d'Estadística. (2020). Defunciones según la Causa de Muerte: última nota de prensa. Recuperat de https://www.ine.es/dynqs/INEbase/es/operacion.htm?c=Estadistica_C&cid=1254736176780&menu=ultiDatos&idp=1254735573175#

IRIS. (2021a). Sistema d'informació de la Recerca i la Innovació, perfil de l'investigació. Recuperat de: <https://iris.urv.cat/ipublic/profile/index/iMarinaID/04-320553/>

IRIS. (2021b). Sistema d'informació de la Recerca i la Innovació, perfil de l'investigació. Recuperat de: <https://iris.urv.cat/ipublic/profile/index/iMarinaID/04-320073/>

Jiménez, M. (2011). Rigor científico en las prácticas de investigación cualitativa. *Ciencia, docencia y tecnología*, 22(42), 107-136.

Kroen, W. (2002). *Cómo ayudar a los niños a afrontar la pérdida de un ser querido: manual para adultos*. Ediciones Oniro.

Kübler-Ross, E.; Kessler, D. (2016). *Sobre el duelo y el dolor*. Luciérnaga.

Miller, B. (2016). *Antropología cultural*. España.

Miret, À. (2016). *El centre educatiu de dol: Guia per afrontar la mort, el dol i les pèrdues en els centres educatius*. Tarannà Edicions.

Moreno, N.; Noreña-Peña, A.; Rebolledo-Malpica, D.; Rojas, J. (2012). Aplicabilidad de los criterios de rigor y éticos en la investigación cualitativa. *Aquichan*, 12(3), 263-274.

Neimeyer, R. (2007). *Una guía para afrontar el duelo*. Paidós.

Organización Mundial de la Salud. (2020). Las 10 principales causas de defunción. Recuperat de <https://www.who.int/es/news-room/fact-sheets/detail/the-top-10-causes-of-death>

Parker, C. (2005). ¿América Latina ya no es católica? Pluralismo cultural y religioso creciente. Universidad de Salamanca

Poch, C. (2008). *La mort*. Editorial UOC.

Porta, L.; Silva, M. (2003). La investigación cualitativa: El Análisis de Contenido en la investigación educativa. *Anuario digital de investigación educativa*, (14).

Quintana, A. (2006). Metodología de investigación científica cualitativa. Recuperat de: <http://biblioteca.udgvirtual.udg.mx:8080/jspui/bitstream/123456789/2724/1/Metodolog%C3%ADa%20de%20investigaci%C3%ADn%20cient%C3%ADfica%20cualitativa.pdf>

Torrecilla, J. (2006). *La entrevista*. Universidad Autónoma de Madrid.

Worden, J. (2004). *El tratamiento del duelo: asesoramiento psicológico y terapia*. Paidós Ibérica.

XTEC. (2019a). Currículum Educació Primària. Recuperat de <http://xtec.gencat.cat/ca/curriculum/primaria/curriculum/>

XTEC. (2019b). Interculturalitat. Recuperat de http://xtec.gencat.cat/web/.content/projectes/intercultural/documentacio/Interculturalitat_sistema_educatiu_Catalunya.pdf

XTEC. (2020a). Currículum i orientació. Recuperat de <http://xtec.gencat.cat/ca/curriculum/>

XTEC. (2020b). Dol i pèrdues [Vídeo]. Recuperat de <http://xtec.gencat.cat/ca/comunitat/salutescola/dol-i-perdues/>

Zazo, S. (2009). Duelo, duelo patológico, duelo complicado. Recuperat de <http://www.psicoterapeutas.com/paginaspersonales/susana/duelo.html>

9. Annexos

Entrevista 1

Dades:

Nom docent: M.B

Curs: Primer

Escola: 1

Entrevista

Formació de la pedagogia de la mort i escola

- **Que entén per pedagogia de la mort?**

Entenc que vol dir tractar el concepte de mort com quelcom inherent a la vida. Vivim i per tant haurem de morir en algun moment encara que aquest fet pugui provocar sentiments de tristesa.

- **Considera que la mort és un tabú en l'educació reglada?**

Sí.

- *En el cas afirmatiu, perquè ho creu?*

Considero que la mort de familiars i coneguts sempre es tracta en l'àmbit familiar o personal. A l'escola es tracta com a fet (tot ésser vivent ha de morir, com a part del cicle de la vida).

- **Ha realitzat alguna formació sobre com tractar la mort i el seu procés de dol a l'aula? (especificar si ho ha fet de forma aliena a l'escola o no).**

No.

- **Creu que els docents necessiten més recursos per abordar aquest tema de forma més profunda?**

Considero que és un tema complex com tots els que pertanyen a l'àmbit personal i familiar. No sé fins a quin punt ha de ser una educació escolar o familiar...

- **Li agradaria tenir més formació sobre com tractar aquest tema a l'aula?**

Sí.

- **En el seu centre disposen de protocols o guies per abordar aquest tema?**

No.

- **Creu que és important treballar aquest tema a l'aula? Perquè?**

Tal com he dit abans considero que forma part d'una fina línia entre l'àmbit familiar i l'àmbit escolar.

Experiències

- **S'ha trobat amb algun cas a l'aula on un/a alumne/a ha perdut un ésser estimat?**

Sí.

- *En el cas que sí, podria explicar com es va tractar la situació dins de l'aula?*

No es va explicar la situació als companys.

- *I l'acompanyament a l'infant com es va desenvolupar?*

Doncs donant suport a l'alumne i respectant el seu procés si es trobava més trist doncs el deixes sortir que s'aclareixi i es calmi.

- **Quins recursos o metodologies fas servir o has fet servir per tractar aquest tema a causa de l'alta taxa de mortalitat per la pandèmia de la COVID-19?**

En el meu cas que jo sàpiga no hi ha hagut una incidència greu dins del grup. De totes maneres s'ha explicat com funciona el virus i les conseqüències que aquest pot tenir en les persones. Posant l'èmfasi en la prevenció com a millor eina per combatre les possibles conseqüències mortals del virus.

- **Creu que treballar la pedagogia de la mort a l'aula beneficia als alumnes? Anomena els beneficis que consideris.**

Considero que ser conscients que la mort és un procés indivisible a la vida beneficia pel fet que tothom ha de conèixer que tothom morirà. Per una altra banda després hi ha morts sobtades i accidents en familiars joves que surten de la norma de néixer- créixer-reproduir i morir i per tant poden ser difícils d'assimilar.

- **S'ha trobat en el cas de perdre un ésser estimat durant la docència? Voldria comentar si ho va transmetre als alumnes i com?**

Sí que vaig perdre familiars abans de la COVID, però trobo que un mestre ha de separar el seu àmbit privat del seu àmbit laboral.

- **Ha treballat amb el seu grup la pedagogia de la mort encara que no hi hagués cap pèrdua?**

No.

Interculturalitat

- **En la seva aula quantes cultures hi conviuen?**

És una classe molt multicultural hi ha alumnes de moltes cultures (magrebí, catalana, espanyola, gitana, russa, sud-americana).

- **S'ha qüestionat que la mort i el procés de dol s'ha d'abordar des de les diverses cultures que hi ha a l'aula?**

Dins de cada cultura els rituals al voltant de la mort poden ser diferents, però des de l'escola considero que s'ha de tenir una mirada científica i l'àmbit cultural pot pertànyer a l'àmbit familiar.

- **S'ha hagut d'abordar una mort i el seu procés de dol en un infant de cultura no cristiana?**

No.

- *En el cas contrari, creu que estaria preparat per tractar una mort amb un ritu funerari i una preparació diferent de la qual té coneixement?*

Em considero una persona oberta a totes les diversitats, la comunicació mestre-família ha de ser constant i fluida per tant tot el que s'hagi de parlar amb les famílies serà respectat sempre que entri en un àmbit de respecte també cap als altres companys.

Entrevista 2

Dades

Nom docent: N.B

Curs: Segon

Escola: 2

Entrevista

Formació de la pedagogia de la mort i escola

- **Que entén per pedagogia de la mort?**

La pedagogia de la mort fa referència a l'impacte del dol en les persones i com treballar o abordar la situació al respecte.

- **Considera que la mort és un tabú en l'educació reglada?**

Sí.

- *En el cas afirmatiu, perquè ho creu?*

Ens acostuma a costar acceptar un comiat definitiu amb les persones a les quals estimem, per tant, evitem parlar de la mort, ja que implica fer evident aquest adéu. En el cas de l'educació reglada, es fa complicat poder abordar una situació així amb els infants, ja que no considero que els i les mestres tinguem els recursos i coneixements suficients per a poder actuar amb seguretat i obtenint resultats favorables.

- **Ha realitzat alguna formació sobre com tractar la mort i el seu procés de dol a l'aula? (especificar si ho ha fet de forma aliena a l'escola o no).**

No ho he fet, però em sembla molt important. La meua escola no ofereix formació al respecte.

- **Creu que els docents necessiten més recursos per abordar aquest tema de forma més profunda?**

Sí, sobretot en els temps que corren, ara que augmenten molt les xifres de mortalitat arran de la situació pandèmica. A més, no només hauríem de parlar del dol referint-nos a la mort. També existeix el dol de la finalització de l'etapa d'infantesa per entrar

a l'adolescència, el dol de canvi de centre educatiu per iniciar una nova etapa a l'institut... Crec que és molt rellevant poder formar-nos pel que fa a dol en general.

- **Li agradaria tenir més formació sobre com tractar aquest tema a l'aula?**

Sí.

- **En el seu centre disposen de protocols o guies per abordar aquest tema?**

No.

- **Creu que és important treballar aquest tema a l'aula? Perquè?**

Sí, és molt important. D'una banda, l'alumne en qüestió se sentiria acompanyat en el seu procés d'acceptació del dol. D'altra banda, és una manera de trencar el tabú de la mort i de normalitzar qualsevol sentiment i emocions que es puguin tenir en aquestes situacions.

Experiències

- **S'ha trobat amb algun cas a l'aula on un/a alumne/a ha perdut un ésser estimat?**

No m'he trobat amb cas de l'aula. Sí que en sé d'altres aules, però personalment no m'he trobat que jo sàpiga.

- **Quins recursos o metodologies fas servir o has fet servir per tractar aquest tema a causa de l'alta taxa de mortalitat per la pandèmia de la COVID-19?**

Encara no ens hem trobat amb cap dol per pèrdua de familiar per COVID.

- **Creu que treballar la pedagogia de la mort a l'aula beneficia als alumnes? Anomena els beneficis que consideris.**

Sí, hi ha beneficis: desmentir mites, trencar tabú, normalitzar el dol, acceptar totes les emocions i sentiments com a vàlids davant una pèrdua, adquisició de coneixements i recursos per a abordar la situació per a un mateix i per a acompanyar als alumnes i altres persones que es puguin trobar en aquesta situació, entre d'altres.

- **S'ha trobat en el cas de perdre un ésser estimat durant la docència? Voldria comentar si ho va transmetre als alumnes i com?**

No, des que em dedico a la docència no he tornat a perdre a ningú.

- **Ha treballat amb el seu grup la pedagogia de la mort encara que no hi hagués cap pèrdua?**

No.

Interculturalitat

- **En la seva aula quantes cultures hi conviuen?**

Catalana i sud-americana.

- **S'ha qüestionat que la mort i el procés de dol s'ha d'abordar des de les diverses cultures que hi ha a l'aula?**

No.

- **S'ha hagut d'abordar una mort i el seu procés de dol en un infant de cultura no cristiana?**

No.

- *En el cas contrari, creu que estaria preparat per tractar una mort amb un ritu funerari i una preparació diferent de la qual té coneixement?*

No, per això primer hauria de conèixer millor la cultura i la religió en qüestió.

Entrevista 3

Dades

Nom docent: S.G

Curs: Tercer

Escola: 1

Entrevista

Formació de la pedagogia de la mort i escola

- **Que entén per pedagogia de la mort?**

Tractament del concepte de mort, sobretot quan afecta el grup directament.

- **Considera que la mort és un tabú en l'educació reglada?**

Sí.

- *En el cas afirmatiu, perquè ho creu?*

Per què és un tabú en la societat en general.

- **Ha realitzat alguna formació sobre com tractar la mort i el seu procés de dol a l'aula? (especificar si ho ha fet de forma aliena a l'escola o no).**

No.

- **Creu que els docents necessiten més recursos per abordar aquest tema de forma més profunda?**

Sí, de fet no es treballa prou en l'àmbit emocional en cap sentit, no només el d'emocions negatives com el de la mort.

- **Li agradaria tenir més formació sobre com tractar aquest tema a l'aula?**

Sí.

- **En el seu centre disposen de protocols o guies per abordar aquest tema?**

No.

- **Creu que és important treballar aquest tema a l'aula? Perquè?**

Que l'aula sigui un espai per parlar de tot, sobretot de temes que potser fora no estan ben vistos és important.

Experiències

- **S'ha trobat amb algun cas a l'aula on un/a alumne/a ha perdut un ésser estimat?**
No.
- **Quins recursos o metodologies fas servir o has fet servir per tractar aquest tema a causa de l'alta taxa de mortalitat per la pandèmia de la COVID-19?**
S'ha treballat a partir del concepte de responsabilitat individual i compartida per evitar més morts.
- **Creu que treballar la pedagogia de la mort a l'aula beneficia als alumnes? Anomena els beneficis que consideris.**
Genera confiança en el grup, crea vincles entre persones, pot ajudar a la millor gestió d'emocions...
- **S'ha trobat en el cas de perdre un ésser estimat durant la docència? Voldria comentar si ho va transmetre als alumnes i com?**
Els alumnes em van veure plorar a l'aula en un moment on no vaig saber contenir-me i els vaig cridar l'atenció per l'actitud (abans que es produís la mort). Un cop em vaig calmar vaig entrar a l'aula i em vaig disculpar perquè ells no eren els responsables que em sentís així i els vaig explicar què em passava. Quan vaig tornar a l'escola després de la mort, ja sabien que havia passat i els vaig agrair les mostres d'afecte. Vaig fer servir la meva situació i sentiments per aplicar-ho en altres situacions la resta de curs. Encara ho faig ara amb els altres grups.
- **Ha treballat amb el seu grup la pedagogia de la mort encara que no hi hagués cap pèrdua?**
No.

Interculturalitat

- **En la seva aula quantes cultures hi conviuen?**
Catalana, àrab, xinesa i d'Europa de l'Est.
- **S'ha qüestionat que la mort i el procés de dol s'ha d'abordar des de les diverses cultures que hi ha a l'aula?**
No.
- **S'ha hagut d'abordar una mort i el seu procés de dol en un infant de cultura no cristiana?**
No.
 - *En el cas contrari, creu que estaria preparat per tractar una mort amb un ritu funerari i una preparació diferent de la qual té coneixement?*
M'hauria d'informar per fer-ho bé.

Entrevista 4

Dades

Nom docent: L.C

Curs: Quart

Escola: 2

Entrevista

Formació de la pedagogia de la mort i escola

- **Que entén per pedagogia de la mort?**

La generació de recursos per aprendre a tractar la mort de les persones properes.

- **Considera que la mort és un tabú en l'educació reglada?**

Sí.

- *En el cas afirmatiu, perquè ho creu?*

És un tabú cultural en la nostra societat que s'estén a tots els àmbits, inclòs l'educació reglada.

- **Ha realitzat alguna formació sobre com tractar la mort i el seu procés de dol a l'aula? (especificar si ho ha fet de forma aliena a l'escola o no).**

No.

- **Creu que els docents necessiten més recursos per abordar aquest tema de forma més profunda?**

Sí, és un tema d'una gran complexitat, i en el que els educadors no tenim prou coneixements ni material per tal d'afrontar-ho a l'aula.

- **Li agradaria tenir més formació sobre com tractar aquest tema a l'aula?**

Sí.

- **En el seu centre disposen de protocols o guies per abordar aquest tema?**

No.

- **Creu que és important treballar aquest tema a l'aula? Perquè?**

Sí, és un tema que afectarà durant la vida a tots els alumnes de la classe de forma directa, i que pot condicionar de manera molt important la seva vida si no saben gestionar les emocions que se'n deriven.

Experiències

- **S'ha trobat amb algun cas a l'aula on un/a alumne/a ha perdut un ésser estimat?**

Sí.

- *En el cas que sí, podria explicar com es va tractar la situació dins de l'aula?*

La família ho va comunicar a secretaria i em va arribar la informació a mi. Com que era la pèrdua d'un familiar que vivia a l'estranger, l'infant va estar fora una

setmana. Primer, vaig explicar als alumnes perquè no hi era el seu company i arran d'això em van fer moltes preguntes. Les preguntes eren del tipus: que passa quan es mor algú? Per què s'havia mort? Perquè no el podien entregar aquí. Si el company estava trist, i d'aquest caire. També va sorgir anècdotes d'altres infants explicant si a ells els hi ha succeït una cosa semblant i quasi tots deien que els pares van dir que el difunt estava al cel o aquestes coses.

- *I l'acompanyament a l'infant com es va desenvolupar?*

Quan va tornar l'alumne a classe, els companys li havien preparat un dossier amb dibuixos perquè que estigués content. I vam tenir un parell de tutories individuals per parlar del tema, però no van ser molt aprofitoses perquè no volia tractar el tema.

- **Quins recursos o metodologies fas servir o has fet servir per tractar aquest tema a causa de l'alta taxa de mortalitat per la pandèmia de la COVID-19?**

No s'ha tractat el tema.

- **Creu que treballar la pedagogia de la mort a l'aula beneficia als alumnes? Anomena els beneficis que consideris.**

Sí, perquè es permet tractar al tema amb el grup sencer i compartir les emocions.

- **S'ha trobat en el cas de perdre un ésser estimat durant la docència? Voldria comentar si ho va transmetre als alumnes i com?**

Sí, vaig perdre els meus avis i no ho vaig transmetre.

- *En el cas de no comunicar-ho a l'aula, quines van ser les motivacions per no fer-ho?*

Primer perquè vaig creure que no feia falta transmetre la meua tristesa i segon perquè tampoc sabia com fer-ho. No és un tema que en sàpiga parlar ni amb adults així que amb els meus alumnes em resulta més difícil.

- **Ha treballat amb el seu grup la pedagogia de la mort encara que no hi hagués cap pèrdua?**

No, però crec que ho hauria de fer.

Interculturalitat

- **En la seva aula quantes cultures hi conviuen?**

Romanesa i catalana.

- **S'ha qüestionat que la mort i el procés de dol s'ha d'abordar des de les diverses cultures que hi ha a l'aula?**

Sí, l'infant que va perdre l'avi era de Romania i la seva família em va explicar com va ser el procés. A partir d'aquí vaig caure que no tothom té els mateixos ritus que nosaltres.

- **S'ha hagut d'abordar una mort i el seu procés de dol en un infant de cultura no cristiana?**

Sí.

- *En el cas que sí, com ho va fer?*

Doncs vaig posar-me en contacte amb la família per donar les condolences i la mateixa mare em va explicar el que succeiria aquells dies. Però jo no ho vaig transmetre als alumnes per no crear confusió.

- *En el cas contrari, creu que estaria preparat per tractar una mort amb un ritu funerari i una preparació diferent de la qual té coneixement?*

No, primer m'hauria d'informar bé.

Entrevista 5

Dades

Nom docent: G.C

Curs: Cinqué

Escola: 2

Entrevista

Formació de la pedagogia de la mort i escola

- **Que entén per pedagogia de la mort?**

Diria que la pedagogia de la mort fa referència a treballar i parlar sobre el concepte de mort i tot el que va relacionat amb ella; la pèrdua, el dol, entre d'altres.

- **Considera que la mort és un tabú en l'educació reglada?**

Sí.

- *En el cas afirmatiu, perquè ho creu?*

Tot i que en el meu cas, a la classe en parlem obertament i no rebutgem cap tema, crec que normalment s'evita parlar d'aquests temes perquè són molt amplis i no sabem com poder reaccionar els infants.

- **Ha realitzat alguna formació sobre com tractar la mort i el seu procés de dol a l'aula? (especificar si ho ha fet de forma aliena a l'escola o no).**

Sí. He fet cursos de manera aliena a l'escola, però aquesta també m'ha enviat documents per acabar de formar-me.

- **Creu que els docents necessiten més recursos per abordar aquest tema de forma més profunda?**

Sí, perquè quan t'hi trobes no saps ben bé com reaccionar i com abordar-lo. Cada infant pot actuar de moltes maneres diferents.

- **Li agradaria tenir més formació sobre com tractar aquest tema a l'aula?**

Sí.

- **En el seu centre disposen de protocols o guies per abordar aquest tema?**

No.

- **Creu que és important treballar aquest tema a l'aula? Perquè?**

És molt important. Aquest tema necessita ser normalitzat. Tots ens hi hem trobat o ens hi trobarem alguna vegada, per tant, cal que els infants coneguin què és i saber que sempre hi haurà algú disposat a ajudar-te i a escoltar-te.

Experiències

- **S'ha trobat amb algun cas a l'aula on un/a alumne/a ha perdut un ésser estimat?**

Sí.

- *En el cas que sí, podria explicar com es va tractar la situació dins de l'aula?*

M'hi he trobat, però va ser durant el confinament, per tant, no va ser tractat a l'aula com a tal. En alguna videotrucada en vam parlar, vam fer arribar uns dibuixos i unes paraules de suport a l'alumna que es va trobar en aquesta situació. Paral·lelament, vaig fer moltes videotrucades amb l'alumna per parlar-ne, perquè s'obrís, transmetre-li els meus ànims, entre d'altres.

- *I l'acompanyament a l'infant com es va desenvolupar?*

L'infant se sentia sol i atabalat. No podia sortir de casa seva, no es podia refugiar amb ningú més que amb la mare i la germana. Necessitava desconnectar de tot. Per tant, les videotrucades amb la classe i amb mi van ser un refugi per ella.

- **Quins recursos o metodologies fas servir o has fet servir per tractar aquest tema a causa de l'alta taxa de mortalitat per la pandèmia de la COVID-19?**

Sovint parlem de la COVID i les conseqüències que té. Contesto i parlem obertament de tots els dubtes que tinguin, busquem informació, entre d'altres. Fem activitats per exterioritzar les emocions i així, en cap moment tinguin vergonya de mostrar el que senten.

- **Creu que treballar la pedagogia de la mort a l'aula beneficia als alumnes? Anomena els beneficis que consideris.**

Sí. Promou la cooperació, treballa valors com l'empatia, la solidaritat. A més, prepara a l'alumnat per quan s'hi trobin.

- **S'ha trobat en el cas de perdre un ésser estimat durant la docència? Voldria comentar si ho va transmetre als alumnes i com?**

No m'hi he trobat.

- **Ha treballat amb el seu grup la pedagogia de la mort encara que no hi hagués cap pèrdua?**

Sí, però ho he començat a treballar després d'haver-me trobat el primer cas.

Interculturalitat

- **En la seva aula quantes cultures hi conviuen?**

Catalana, gitana i àrab.

- **S'ha qüestionat que la mort i el procés de dol s'ha d'abordar des de les diverses cultures que hi ha a l'aula?**

No.

- **S'ha hagut d'abordar una mort i el seu procés de dol en un infant de cultura no cristiana?**

No.

- *En el cas contrari, creu que estaria preparat per tractar una mort amb un ritu funerari i una preparació diferent de la qual té coneixement?*

Necessitaria buscar informació i preparar-me. Cada cultura viu la mort d'una manera diferent. Té diferents significats i, per tant, cal estar preparada.

Entrevista 6

Dades

Nom docent: S.L

Curs: Sisè

Escola: 1

Entrevista

Formació de la pedagogia de la mort i escola

- **Que entén per pedagogia de la mort?**

La manera en què es pot treballar els aspectes relacionats amb la mort per acompanyar als infants en el dol i la pèrdua d'algun ésser estimat.

- **Considera que la mort és un tabú en l'educació reglada?**

Sí.

- *En el cas afirmatiu, perquè ho creu?*

No ens han educat als adults en una pedagogia similar i pocs saben com gestionar-ho, per tant, no poden aplicar-ho a l'aula. Cal trencar amb aquesta creença que el dol es passa amb el temps i no cal treballar-ho. Cal aprendre eines per poder ajudar als petits a portar-ho el millor possible, ja que és una de les necessitats que tenen i pateixen en algun moment de la seva vida escolar.

- **Ha realitzat alguna formació sobre com tractar la mort i el seu procés de dol a l'aula? (especificar si ho ha fet de forma aliena a l'escola o no).**

Vaig realitzar el TFG de com treballar la mort amb els infants de 0 a 5 i vaig descobrir formacions, però no en vaig rebre cap.

- **Creu que els docents necessiten més recursos per abordar aquest tema de forma més profunda?**

Del tot. Hauria d'incloure's en la matèria de les universitats, de la mateixa manera que l'educació emocional. Molt se'ns parla, però mai s'endinsa en aquesta temàtica que és part fonamental.

- **Li agradaria tenir més formació sobre com tractar aquest tema a l'aula?**

Sí.

- **En el seu centre disposen de protocols o guies per abordar aquest tema?**

No.

- **Creu que és important treballar aquest tema a l'aula? Perquè?**

Sí, perquè forma part de la vida i en algun moment o altre els alumnes es trobaran amb la mort d'algú proper i necessitaran que els docents sapiguem entendre'l i acompanyar-lo.

Experiències

- **S'ha trobat amb algun cas a l'aula on un/a alumne/a ha perdut un ésser estimat?**

Sí.

- *En el cas que sí, podria explicar com es va tractar la situació dins de l'aula?*

Amb molta normalitat i verbalitzat. Primer en privat amb ell preguntant si li importava que és parles a classe i amb el seu consentiment ho comparteixo el tema amb la resta de la classe. Parlem de les emocions que se senten quan passa, surt l'empatització i comprensió d'altres companys que ho han patit, li preguntem què necessita i si podem fer quelcom per ell. Els nens ho entenen molt bé. A més, vam explicar un conte sobre la pèrdua i així donar l'espai perquè ells mateixos s'obrin i parlin de les vivències.

- *I l'acompanyament a l'infant com es va desenvolupar?*

Sempre faig que entenguin que poden comptar amb mi, que els comprenc (explico situació pròpia perquè observin que no està sol), que si necessita parlar, demanar abraçades o moments de sortir de l'aula pot fer-ho. Que estic per ajudar i que és normal sentir-se trist.

- **Quins recursos o metodologies fas servir o has fet servir per tractar aquest tema a causa de l'alta taxa de mortalitat per la pandèmia de la COVID-19?**

El mateix. No he viscut cap cas, però sí que he parlat del tema per saber com estan ells, calmar les seves pors, incerteses... Donar normalitat a la situació. Els infants

entenent molt bé les coses i necessiten respostes a les seves preguntes i els adults per voler protegir-los, sovint, no els informem de les coses i encara tenen més dubtes.

- **Creu que treballar la pedagogia de la mort a l'aula beneficia als alumnes? Anomena els beneficis que consideris.**

Del tot. Naturalització del tema, trencament del tabú, reconeixement i gestió d'emocions, treballar l'educació emocional (regulació, correulació), entendre la vida i la mort (cicle de la vida), potenciar el raonament i l'esperit crític dels alumnes.

- **S'ha trobat en el cas de perdre un ésser estimat durant la docència? Voldria comentar si ho va transmetre als alumnes i com?**

Sí, els hi vaig comunicar als alumnes. L'escola va dir que la meua absència era per malaltia i jo els vaig explicar la veritat, els vaig transmetre com em sentia perquè sapiguessin que potser havien de tenir més paciència amb mi perquè estaria més trista i van empatitzar i entendre-ho perfectament. En normalitzar i parlar, tot flueix i els agraeixen molt que els hi diguis la veritat tractant-los com a adults, ja que és el que els hi demanem als estudis però en temes com aquests.

- **Ha treballat amb el seu grup la pedagogia de la mort encara que no hi hagués cap pèrdua?**

Sempre, de manera o altra l'he treballat perquè he tingut situacions pròpies o dels infants.

Interculturalitat

- **En la seva aula quantes cultures hi conviuen?**

Romana, àrab, sud-americana i catalana.

- **S'ha qüestionat que la mort i el procés de dol s'ha d'abordar des de les diverses cultures que hi ha a l'aula?**

Sí, però el que se sent és el mateix, per tant, primer cal parlar del tema de les emocions i en parlar de la mort, de les seves diferents cultures i creences, però sigui com sigui, l'infant pateix un dol que cal treballar.

- **S'ha hagut d'abordar una mort i el seu procés de dol en un infant de cultura no cristiana?**

Sí.

- *En el cas que sí, com ho va fer?*

De la mateixa manera i deixant que expliqui la tradició que viuen a casa seva.

- *En el cas contrari, creu que estaria preparat per tractar una mort amb un ritu funerari i una preparació diferent de la qual té coneixement?*

Sí, forma part de l'enriquiment i de l'aprenentatge i ens ajudaria a entendre millor com ho viu i amb quines eines el podem ajudar. Part essencial de la

nostra tasca és fer que l'infant passi el dol de la millor manera possible, independentment de la seva cultura.